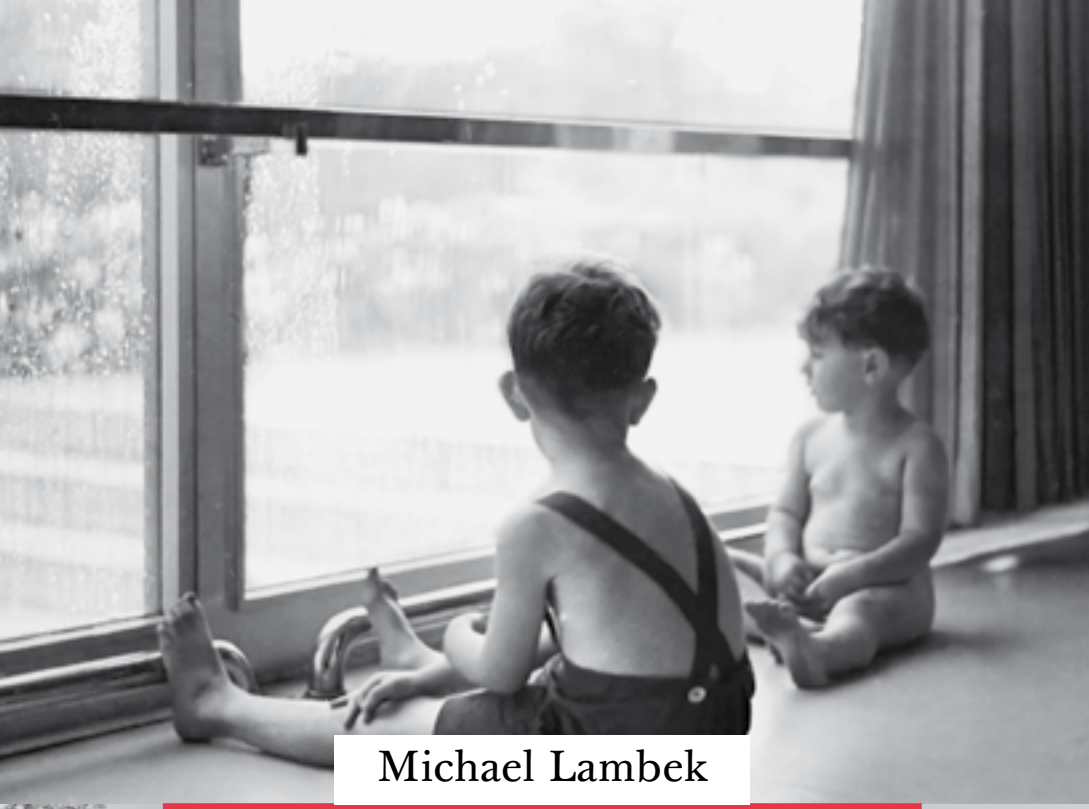

Michael Lambek

Za sklem

Vila Tugendhat a její rodina

Za sklem
Vila Tugendhat a její rodina

Michael Lambek

———

Z anglického originálu *Behind the Glass: The Villa Tugendhat and Its Family*,
vydaného nakladatelstvím University of Toronto Press v roce 2022,
přeložila Gisela Kubrichtová.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz, redakcenk@ruk.cuni.cz
Praha 2026
Redakce Alena Jirsová
Obálka a grafická úprava DTP Nakladatelství Karolinum
podle osnovy Zdeňka Zieglera
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© University of Toronto Press 2022. Original edition published by University of Toronto Press, Toronto, Canada.
© Translated by Gisela Kubrichtová, 2026
© Photography courtesy of David Židlický; Daniela Hammer-Tugendhat; Jacqueline Solway; Roger Pollak; Robin Weiss; Meeting Brno festival, 2026
© Cover photo courtesy of David Židlický; Daniela Hammer-Tugendhat, 2026

ISBN 978-80-246-6190-2
ISBN 978-80-246-6191-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvod 7

ČÁST I: Dům a rodina 9
Kapitola první: Lidé, kteří žijí ve skleněných domech 11
Kapitola druhá: Psaní o rodině 31

ČÁST II: Rodina a firma 53
Kapitola třetí: Před Löw-Beerovými 55
Kapitola čtvrtá: Založení firmy 76
Kapitola pátá: Patriarcha a jeho sourozenci 89
Kapitola šestá: Sestry Wiedmannovy 118
Kapitola sedmá: Dvojití bratranci a sestřenice, před válkou . . . 131
Kapitola osmá: Odjezdy a co bylo dál 152
Kapitola devátá: Patriarchův syn 171

ČÁST III: Grete a její svět 189
Kapitola desátá: Grete a její rodina v dřívějších dobách 191
Kapitola jedenáctá: Grete a její rodina, válečná léta 216
Kapitola dvanáctá: Grete a její rodina, po válce 231
Kapitola třináctá: Filozofové: Helene Weissová,
Käte Victoriusová, Ernst Tugendhat, Martin Heidegger . . . 255
Kapitola čtrnáctá: Tugendhat po Heideggerovi 279

ČÁST IV: Rodina v hlavní roli 295
Kapitola patnáctá: Rodinné setkání 297
Kapitola šestnáctá: Usmiřování v Brně 335
Kapitola sedmnáctá: Ohlédnutí: Rébusy identity
a prezentace 367

Poděkování 385
Časová osa 389
Seznam ilustrací 392
Rejstřík 395

ÚVOD

Tato kniha spojuje dva rozměry mého života a zkušeností. Zaprvé jakožto člena jedné konkrétní rodiny žijící v diaspoře a zadruhé jako antropologa, člověka, který pátrání v cizích životech a rodinách a snahu jim porozumět učinil svou profesí. Jestliže mě příslušnost k mé rodině přivedla k antropologii a udělala ze mne ten typ antropologa, jakým jsem, antropologie začala na oplátku formovat můj postoj k rodině. Tato kniha je výsledkem tohoto poznání. Snad by se to dalo přirovnat k manželství. V tom případě se však jako v každém jiném manželství jedná o svazek, kde jeden partner nepohlcuje druhého ani se oba navzájem neprolínají, a rozdílnost jejich názorů se nepromítá do žádného konečného řešení.

„Minulost je cizí země," říká ve známém rčení L. P. Hartley.[1] Tento výrok je bez přehánění pravdivý pro všechny migranty a příslušníky v diaspoře žijících rodin, a je to také pravda imaginární. Je to pravda pro každého z nás během našeho života – dětství je minulost a pro dospělé se stává čímsi cizím. Minulost nás však zároveň následuje a pomáhá nám utvářet to, čím jsme; její znalosti, mlčení, představy a nevyřešené konflikty stále patří nám. Při psaní této knihy nastávaly okamžiky, kdy se mi vnímání toho, co jsem prožíval jako dítě, potvrdilo. Mnohem častěji jsem si ale musel přiznat, že jsem tenkrát chápal věci zaujatě nebo nesprávně. A přicházely i momenty, kdy jsem si znovu připadal jako děcko slídící na prahu rodičovské ložnice. Otevřít ty dveře může být děsivé a může to být také nepatřičné. Ale někdy je to možná nutné.

Přítomnost je také cizí země, alespoň pro mě. Tento výrok může být pravdivý pro každého historika, životopisce či pisatele pamětí, a stejně

[1] „Minulost je cizí země: věci se tam dělají jinak." L. P. Hartley: *The Go-Between,* Hamish Hamilton 1953. Viz též David Lowenthal: The Past Is a Foreign Country, Cambridge University Press 1985.

tak pro antropologa. Antropologové částečně vedou zprostředkované životy. Vstupujeme do světů jiných lidí coby privilegovaní vetřelci, někdy též jako páriové či povýšení parvenuové (termíny vypůjčené od Hanny Arendtové), a formováni těmito zážitky se vracíme domů žít tak trochu jako outsideři. Při prožívání svého života se snažíme jít za hranice svých běžných životních podmínek, i kdyby to mělo být jen proto, abychom dokázali pochopit klady i zápory, které nám tento život přináší. Mohli bychom to nazvat usilováním o jakousi zralost.

Tato představa sice osvětluje, jak věci v knize fungují, ale kniha o tom explicitně není. Mým tématem je jak rodina, tak koncept rodiny. Píšu také o jednotlivých členech rodiny. Některých svých úspěchů dosáhli díky setkání s proslulými osobnostmi té doby, zejména s Miesem van der Rohe a Martinem Heideggerem. Čtenáři, jež zajímá především Mies a budova, kterou navrhl, si nalistují kapitoly 1, 10, 15 a 16. Ty, kteří mají zájem o Heideggera nebo o filozofa Ernsta Tugendhata, nejvíce osloví kapitoly 13 a 14, o Ernstově dětství pojednávají kapitoly 10 a 11. Kniha však zpracovává i další témata: emancipaci moravských Židů a jejich roli v kapitalistické textilní výrobě v Rakousku-Uhersku; život a manželské svazky vyšší buržoazie na sklonku dlouhého devatenáctého století; střet s modernismem a následně s nacismem a komunismem; místo Židů při přehodnocování historie v České republice (zejména v Brně); a základní povaha reprezentace při utváření rodiny, a co je na ní kontinuální a zároveň diskontinuální.

ČÁST I
DŮM A RODINA

Nic není tak obtížné jako nepodvádět sebe sama.

L. Wittgenstein[2]

[2] L. Wittgenstein: *Rozličné poznámky*. Praha: Oikoymenh 2020, s. 64.

KAPITOLA PRVNÍ

LIDÉ, KTEŘÍ ŽIJÍ VE SKLENĚNÝCH DOMECH

> Vzpomeň si na dojem, že dobrá architektura vyjadřuje myšlenku. Člověk by i ji rád napodobil gestem.
>
> L. Wittgenstein[3]

V roce 2009 vydal britský autor Simon Mawer historický román *Skleněný pokoj*, který se setkal s nadšeným přijetím. Kniha byla zařazena do užšího výběru kandidátů na Man Booker Prize – Mawer je dobrý spisovatel, i když ne takového formátu jako Pat Barkerová, Julian Barnes či Ian McEwan. Líbila se mi předchozí Mawerova kniha *Pád*, ve které psal o horolezcích. Oproti tomu *Skleněný pokoj* byl zklamáním, postavy v něm mi vlastně nepřipadaly ničím výjimečné.

Skleněný pokoj je beletristické dílo, točí se však kolem jednoho hrdiny, který je nesporně skutečný. Tím hrdinou není lidská bytost, ale dům. Architektonické výkresy vily otištěné v knize navozují dojem autenticity. Ukazují nade vši pochybnost, že se jedná o budovu, kterou si mí prarodiče z matčiny strany nechali postavit v roce 1928, do níž se v roce 1930 nastěhovali a již v roce 1938 opustili, než si ji bez skrupulí přivlastnila německá říše. Moje matka se narodila v roce 1924 a strávila v tom domě svoje dětství.

Mawerův román začíná poznámkou autora, v níž se praví: „přestože je *Skleněný pokoj* fikce, dům i místo, kde se nachází, skutečně existují. Jak budovu, tak město jsem skryl pod změněnými jmény, která však jistě neošálí nikoho, kdo stavbu zná… Vyřešení tohoto snadného rébusu ovšem nepovede k žádným dalším odhalením: [postavy] jsou výplody mé vlastní představivosti a jejich příběh nemá se skutečností nic spo-

[3] L. Wittgenstein: *Rozličné poznámky*, s. 48.

lečného.“[4] Nicméně kniha je *historická* a lidské postavy v románu svým způsobem přece jen *jsou* mými prarodiči, jak si je představoval Mawer. Další dvě klíčové postavy jsou ženy – mohla by to být nejlepší přítelkyně mé babičky a matčina chůva. Hlavní postavy jsou ve skutečnosti velmi málo podobné skutečným lidem, ale jakási znepokojivá podobnost tu existuje – včetně přítomnosti oné přítelkyně a chůvy.

Znal Mawer nějaké utajené informace? Popustil jsem uzdu své představivosti a uvažoval o tom, jestli nemohl být třeba nemanželským synem zmíněné chůvy? Ta krátce před válkou přesídlila do Londýna. Po skličující zkušenosti ve službě u rodiny britského šlechtice, který, když zjistil, že je Němka, jí pyšně ukazoval svou nacistickou výbavu, si našla práci u Anny Freudové, kde se starala o děti uprchlíků. Ale Mawer o těchto delikátních skutečnostech mnoho zpráv neměl a jejím synem rozhodně není.

Údaje, které Mawer o rodině věděl, ve skutečnosti načerpal z jiných knih, zejména z jedné, jejíž autorkou a spoluvydavatelkou byla nejmladší sestra mé matky Daniela. I já jsem z ní hodně vycházel.[5] Tato kniha není beletristickým dílem, ale seriózní architektonickou a historickou studií o tomto domě. Moje teta Dani je jen o čtyři roky starší než já, je kunsthistorička a její manžel Ivo je restaurátor architektury. Dani se ve své práci věnovala otázce genderu v holandské a flámské malbě a Ivo zase ochraně historických památek. Oba se však v pozdější době zabývali tím, aby se vile – která sice už není majetkem naší rodiny, ale stále k ní velice silně patří – dostalo náležitého zacházení a důkladné a přesné rekonstrukce. Na Mawera a jeho knihu měli pořádný vztek.

Možná se divíte, proč je ten dům tak zajímavý. John Oliver věnoval jednu epizodu své talk show *Co týden vzal* zabavování majetku. Tam jsem se dozvěděl, že s domy, aspoň ve Spojených státech, lze zacházet jako s právnickými osobami a mohou být shledány vinnými z trestných

---

[4] Simon Mawer: *The Glass Room*, London: Little Brown 2009, titulní strana, nestránkováno. [Vyšlo česky: Mawer, Simon: *Skleněný pokoj*. Přel. Lukáš Novák, 6. vyd., Kniha Zlín 2024.]

[5] Daniela Hammer-Tugendhat a Wolf Tegethoff (ed.): *Ludwig Mies van der Rohe: The Tugendhat House*, Springer 2000. Budu citovat z nového rozšířeného vydání: Daniela Hammer-Tugendhat, Ivo Hammer a Wolf Tegethoff (ed.): *Tugendhat House: Ludwig Mies van der Rohe*, Birkhäuser-De Gruyter 2020. Dále jen *HTT*. [Vyšlo česky: Daniela Hammer-Tugendhat, Ivo Hammer a Wolf Tegethoff: *Vila Tugendhat Ludwiga Miese van der Rohe: rodinný dům Tugendhatových: památka UNESCO*, Barrister & Principal 2013.]

činů. A jak dobře vědí antropologové, domy jsou ústředním prvkem společností, které Claude Lévi-Strauss nazývá společnostmi domu.[6] V takových společnostech představuje dům stabilní jednotku či jádro, na rozdíl od jednotlivců, kteří se do něj narodí, kteří se do něj přistěhují nebo se z něj odstěhují či kteří v něm zemřou. My v takové společnosti nežijeme[7] a dotyčný dům se přímo v rukou naší rodiny nenachází už od roku 1939. Přesto slouží jako jakási rodinná kotva – je skutečným, hmotným místem a stavbou a zároveň mocným symbolickým kapitálem a „site of fantasy". Z antropologické literatury také víme, že domy mohou sloužit jako zhmotnělé metafory – těla, mysli, kosmu, nebo v tomto případě ideje či ideálu.

Náš dům byl předmětem oddané příchylnosti i sporů. Členové rodiny se s ním stále identifikují a jsou s ním ztotožňováni. Dům ve své hmotné podobě byl sice zabaven a už není v našem zákonném vlastnictví, zůstává však objektem, za jehož zachování a reprezentaci cítíme jistou zodpovědnost a morální právo.

Dům zkrátka nemá jen svou vlastní soukromou či sentimentální hodnotu, ale od samého začátku byl a stále zůstává hodnotou veřejnou. Tato obdivovaná a diskutovaná ikona architektonického modernismu stojí v moravském městě Brně – Brünn, jak ho nazývali mí německy mluvící prarodiče. Byla svědkem intelektuálního života pozdní Výmarské republiky, krátkého období nezávislosti v meziválečném multietnickém Československu, německé okupace, útěku a vyhlazování Židů a komunistické epochy ve střední Evropě. Vila byla postupně zkonfiskována gestapem, obývána jezdeckým oddílem sovětské armády, proměněna v taneční studio a nakonec se stala rehabilitačním střediskem pro děti s vadami páteře.

---

[6] *Last Week Tonight with John Oliver*, season 1, epizoda 20, „Civil Forfeiture" (HBO), 6. říjen 2014 (online), https://www.youtube.com/watch?v= 3kEpZWGgJks. Lévi-Strauss chápal domy v těchto společnostech jako „morální osoby". Claude Lévi-Strauss: *Cesta masek*, přel. Zdeněk Justoň, Liberec – Praha: Dauphin 1996. Na s. 22: … společnosti založené na „domech"… (uvozovky jsou převzaty z knihy) [pozn. red.]. Claude Lévi-Strauss: The Social Organization of Kwakiutl, in: *The Way of the Masks*, University of Washington Press 1982, s. 163–187. Viz též Janet Carsten a Stephen Hugh-Jones (ed.): *About the House: Lévi-Strauss and Beyond*, Cambridge University Press 1995; Janet Carsten: House-Lives as Ethnography/Biography, *Social Anthropology* 26, č. 1 (2018), s. 103–116.

[7] Vezměte si ale například venkovská sídla britské šlechty.

Obr. 1 Vila Tugendhat po rekonstrukci. Pohled ze zahrady ukazuje „skleněný pokoj" se zakřiveným jídelním prostorem, pochromované ocelové nosné sloupy a onyxovou stěnu. Fotografie od Davida Židlického s využitím www.tugendhat.eu/en

V listopadu 1967 jeden český architekt pozval mou babičku zpět do Brna, a ona znovu navštívila domov, který před téměř třiceti lety opustila. Při další návštěvě 17. ledna 1969 bez hořkosti a s vyrovnanou elegancí přednesla v češtině proslov, v němž darovala dům městu; tj. vzdala se svých práv na něj. Měla přitom dvě podmínky: že bude náležitým způsobem zrekonstruován a udržován a že bude přístupný veřejnosti. Když Grete tento počin plánovala, prozíravě napsala: „Bojím se ještě jednoho: kdyby se dům v této podobě stal muzeálním objektem, první myšlenkou pozorovatelů by nebyla krása tohoto prostoru, ale: tak takhle bydlí kapitalisté. Jistě je pravda, že jen kapitalisté si mohli takové bydlení dovolit, ale to nebyla naše vina a už vůbec ne [vina] Miese van der Rohe, a já si myslím, že by se mělo právě ukázat, že tento dům může zcela správně plnit i jiný úkol."[8]

Dohoda mezi kapitalistickou majitelkou a socialistickou vládou ztroskotala kvůli následkům ruské okupace. Dům však přece jen nakonec hostil vládní úředníky. Odehrávalo se v něm rozhodování o rozdělení České a Slovenské republiky, které bylo stvrzeno podpisem

[8] Dopis Františku Kalivodovi, 11. listopadu 1968, který cituje Wolf Tegethoff in: *HTT*. [Překlady výroků citovaných v *HTT* jsou v textu upraveny podle českého vydání: viz poznámka 2, s. 150 (poslední čtyři řádky u poznámky 63).]

v roce 1992. Prý v něm jednou také přespal princ Charles. Město jej příležitostně pronajímalo k natáčení reklam, a dokonce i pornografie. Následovala dvě desetiletí velmi složitého boje mezi příliš mnoha zainteresovanými stranami v lokálním, národním i globálním měřítku, včetně krátkého období, kdy se rodina soudila o jeho navrácení. V roce 2001 se vila stala památkou Světového dědictví UNESCO. Chátrající budova byla konečně v letech 2010–2012 náležitě zrekonstruována pod částečným dozorem mého strýce Iva. Nyní ji spravuje město Brno jako muzeum a místo konání prestižních akcí.[9] Před pár lety mi můj kamarád Maurice Bloch poslal rozjařený e-mail: Hádej, kde jsme byli na akademickém workshopu? V roce 2018 se zde filmoval *Skleněný pokoj* a dům je i nadále předmětem různého zpodobňování. Týdeník *The Spectator* otiskl článek, jehož autor si dovolil „tušit" (mylně) že všechny dětské hračky asi byly „ostrých geometrických tvarů" a nakonec zavtipkoval na účet architektovy slavné poznámky „méně je více" a rozšířil ji na „někdy je méně mnohem více drahé".[10]

Přečtěte si, co o *Skleněném pokoji* napsal *Guardian*:

> Román se točí kolem jedné budovy. V roce 1929 novomanželé Viktor a Liesel Landauerovi zadají vizionářskému architektovi Rainerovi von Abt zakázku na dům s výhledem na jejich rodné město v Československu. Výsledkem je mistrovské dílo modernistické architektury: elegantní konglomerát skla, betonu a oceli, který v sobě skrývá světlo, vzduch a sen o průzračné budoucnosti oproštěné od břemene minulosti. Světlo, které proudí skleněnými stěnami však není natolik jasné, aby nasvítilo i temnější kouty rodinného života. Nedokáže ani rozptýlit zvedající se stín národního socialismu: za necelých deset let rodící se československá demokracie bere za své a Landauerovi jsou nuceni

[9] Viz Ivo Hammer: Povrch je rozhraní, in: *HTT*, s. 140–161, plné znění debaty o záchraně objektu a další podrobné pojednání o domě včetně toho, co editorky nazývají jeho rehabilitací viz Iveta Černá a Dagmar Černoušková (ed.): *Mies v Brně: Vila Tugendhat*, Muzeum Města Brna 2013. Muzeum vytvořilo skvělé webové stránky Villa Tugendhat (online), https://www.tugendhat.eu/en/, kde je možné se o domě mnohé dozvědět, a dokonce absolvovat virtuální prohlídku (online), https:// www.tugendhat.eu/en/photogallery /virtual-tour.html.

[10] Martin Gayford: Living the Highly Expensive Life, *The Spectator*, 4. srpna 2018, https:// www.spectator.co.uk/article/living-the-highly-expensive-life.

> uprchnout. Skrze příběh domu a jeho obyvatel Mawer vrhá světlo na střední Evropu dvacátého století, jak se utápí ve vlnách jedné okupace za druhou a je nucena opustit své sny a soustředit se na to, aby přežila.[11]

Problematické jsou právě tyto „temnější kouty rodinného života" a také skutečnost, že postavy jsou příliš povrchní a jednorozměrné ve srovnání se skutečnými osobami, lidmi velice pronikavého intelektu a vkusu, jejichž životy byly dost zajímavé samy o sobě i bez příkras v podobě smyšlených sexuálních eskapád.[12]

Historická beletrie s sebou nese velké nejasnosti v otázce toho, jak se staví ke skutečným událostem a jakou dohodu uzavírá se čtenáři. Kdysi jsem se zúčastnil jednoho workshopu, který pořádala zesnulá Gina Feldbergová. Týkal se skvělé *Regeneration Trilogy* a role vynikajícího psychiatra a antropologa W. H. R. Riverse při diagnostikování posttraumatického válečného stresu během první světové války. Ginu jako historičku medicíny zneklidňovalo, že Barkerová nakládala s fakty a zejména s vyobrazením postav dost volně. To já jsem byl uznalejší. Když se na to dívám zpětně, Ginin postoj byl pravděpodobně ovlivněn tím, že jedna z postav knihy, básník Siegfried Sassoon, byl zároveň *její* příbuzný. V každém případě, pokud jde o autorskou licenci a fakta, *Guardian* cituje samotného Mawera, který jednoznačně řekl: „Jsem spisovatel. Nechci psát pravdu. Chci věci zpracovávat, jak se mi zlíbí. Chci lhát".[13]

Jinými slovy spisovatel, nebo aspoň Mawer, neuzavírá se svými tématy ani čtenáři žádné dohody. Ale opravdu není správné, aby fikce a lež splývaly dohromady? Napadlo mě, že bych možná měl v návaznosti na svou fantazii napsat román, v němž by Mawer skutečně byl nemanželským dítětem zmíněné chůvy a britského lorda oděného do nacistické uniformy. Můj bratr Bernie podrážděně namítl, že jsem si při své kritice Mawera spletl žánr. *Skleněný pokoj* podle něj není *historická*

---

[11] Sarah Crown: Interview with Simon Mawer, *The Guardian*, 3. října 2009 (online), http://www.theguardian.com/culture/2009/oct/03/simon-mawer-life-in-books

[12] Filmové zpracování *The Glass Room* jde ještě dál, je popisováno jako „milostný příběh dvou žen". Will Tizard: „The Glass Room's" Historic Czech Building Provided Context, Atmosphere. *Variety*, 18. října 2018, (online) https://variety.com/2018/artisans/production/czech-movie-the-glass-room-1202982141/. Později dostal název *The Affair*.

[13] Crown: Interview.

beletrie, ale zkrátka a dobře jen čistá beletrie. A jako každá realistická literatura musí mít přesně vymezený čas a místo.

Z jiného pohledu zpracovává téma dokumentární film *Haus Tugendhat*.[14] Obsahuje rozhovory s několika mými příbuznými a má jejich požehnání. Zpočátku je tíživě nabubřelý a má své skutečně bizarní momenty, zejména když dcera německého průmyslníka, která obývala vilu v letech 1943–1945, vzpomíná, jak zde museli dodělat příčky a „salonek ve venkovském stylu", aby dům byl *heimlich* (útulný). Svojí poznámkou mimochodem podrývá v rodině dlouho tradovaný mýtus, že tímto rezidentem byl výrobce letadel Willy Messerschmitt. Jak vysvětluje, oni byli ve skutečnosti Messerschmidtovi – jejich jméno se píše trochu jinak, přestože i oni se podíleli na válečné výrobě.[15] V jiném ohromujícím okamžiku můj obrazoborecký bratranec Michael Guggenheim, který vyučuje sociologii na Goldsmithově univerzitě v Londýně, navrhuje vyhodit dům do povětří. Pro mne jsou obzvlášť dojemné obrázky mé matky z dětských let, jež jsem do té doby neviděl, a také některé fotografie z roku 1990, kdy dům krátce před svou smrtí navštívila.

Moje tety byly údajným uměleckým ztvárněním svých rodičů v Mawerově knize veskrze znechuceny. A přesto se mí příbuzní jakožto autoři článků a účastníci rozhovorů pro časopisy a film *Haus Tugendhat* také zapojili do reprezentace vily. Vlastně i samotná moje babička byla veřejně hodně činná a měla v plánu spolu s českým architektem napsat knihu.[16] A teď jsem tu já a píšu o tom, co je to být předmětem zpodobňování, a i já sám toho hodně reprezentuji.

Pro nedostatek lepšího termínu musím spolu s Cliffordem Geertzem označit žánr své knihy jako „neostrý".[17] Jedná se o životopis jedné rodiny, který se snaží být objektivní, jak si biografie žádá, ale nechybí v něm subjektivní prvky, které by se daly charakterizovat jako paměti. Nejednoznačný postoj k realitě, který zaujímá autor historických

---

[14] Dieter Reifarth, rež., *Haus Tugendhat*, Pandora Film 2013.

[15] Ingeborg Messerschmidtová hovoří, aniž by litovala nebo uznávala, co dalšího se ještě stalo.

[16] Bohužel oba zemřeli dřív, než mohli s projektem začít.

[17] Clifford Geertz: Blurred Genres: The Refiguration of Social Thought, in: *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*, Basic Books 1983, s. 19–35.

románů, má své paralely v předstíraném paktu pisatele memoárů. Antropoložka Bianca Dahlová cituje slova specialisty na autobiografie Phillippa Lejeuna. Ten chápe „autobiografický pakt" jako „často nenásilný prostředek, jehož pomocí autoři memoárů přesvědčují své čtenáře o autenticitě a oprávněnosti zobrazování sebe sama – balancují přitom zejména mezi naplněním nutnosti potvrdit, že píší pravdu, a introspekcí a estetikou autobiografa, očekávanou čtenáři".[18] Tento pakt komplikují a podrývají vrtochy paměti a vědomé i podvědomé motivace pisatele pamětí. Potřeba říkat objektivní pravdu je určitě zkreslena přáním vyřizovat si účty a dalšími nekalými pohnutkami. Jistá dávka ambivalence, filmových vzpomínek, útisku a zamlčování jak z mé strany, tak ze strany členů rodiny, z jejichž výpovědí čerpám, může naznačovat určitou neobjektivnost, která je však na hony vzdálena vyloženým fabulacím.

Můj zájem o tuto rodinu i moje ambivalence pramení částečně ze směsice závisti a údivu. Já jsem vyrůstal v obyčejném domě na předměstí a nosil jsem zděděné oblečení. Během mého dětství nás babička každé tři roky zvala do Evropy, kde jsme se setkávali s jiným světem. Cestovali jsme zaoceánskou lodí z Montrealu nebo z New Yorku, což patřilo opravdu k nejúžasnějším zážitkům mého života. S bratry jsme se potulovali po lodi a utíkali jsme ze stísněných prostor turistické paluby, abychom potají ochutnali životní styl cestujících v první třídě. V Evropě jsme také okusili jiný životní styl. Vždycky jsme strávili několik týdnů u moře nebo v Alpách a nějaký čas u mých prarodičů ve Švýcarsku, v domě, který si nechali postavit v padesátých letech. Tento rozlehlý dům se svým vlastním velikým skleněným pokojem na mne velice zapůsobil svou rozlehlostí a uspořádáním. V jeho srdci se rozkládal nezastřešený dvůr, kde jsme obědvali a dávali si odpolední *torte*, formálně rozsazeni s ubrousky na klíně, které jsme vytahovali ze stříbrných kroužků.

Neúprosné rozdíly ve společenské třídě i v kultuře ještě umocňovaly intelektuální odlišnosti. Moje respekt vzbuzující babička byla přemýšlivou čtenářkou Heideggera. Když si můj otec, matematik a logik,

[18] Bianca Dahl: *There Are No Heroes Here: Introductory Remarks to the Conference on The Ethnographic Pact*, Centre for Ethnography, University of Toronto Scarborough, 7. listopadu 2014; Philippe Lejeune: *Signes de vie: Le pacte autobiographique 2*, Seuil 2005.

o něčem myslel, že je to nesmysl, bez skrupulí to své tchyni řekl. Ti dva byli nejchytřejší, ale také nejvíce neomylní lidé, jaké jsem kdy poznal, a brzy jsem dospěl k závěru, že nikdy nebudu schopen porozumět ani kontinentální filozofii, ani matematice.

V antropologických studiích příbuzenství se málokdy připouští, že v rodinách se určité komplexy přenášejí z generace na generaci. V početné rodině mé matky v každé generaci docházelo k idealizování jednoho či dvou členů rodiny a v důsledku toho ostatní trpěli pocitem nedostatečnosti. K těm idealizovaným patřila moje babička Grete a její syn, můj strýc Ernst, který s ní už během dospívání četl Heideggera, v patnácti letech odešel na Stanfordovu univerzitu a po válce u samotného Heideggera studoval. Ernst se stal jedním z předních německých filozofů sklonku dvacátého století, i když se od myšlenek svého učitele zřetelně odklonil. Lidé jako já mají pocit, že nejsou tak docela opravdoví intelektuálové, a možná tento dojem podstrkují i ostatním, kdežto těm členům rodiny, kteří se stali vynikajícími podnikateli, nikdy nepřipadalo, že by se mohli rovnat Grete.

* * *

Grete pocházela z rodiny Löw-Beerů, kteří vlastnili továrny na výrobu textilu. Jejich předkové žili v Boskovicích, což bylo moravské městečko s velkým židovským ghettem. Rodinné hroby stále stojí; koncem dvacátého století dostalo město nový kabát, a kromě westernového parku se stalo turistickou atrakcí i toto ghetto. Traduje se trochu nepřesná historka o tom, že v dávné historii členové rodiny zbohatli tím, že dodávali Napoleonovým vojákům výbavu při jejich tažení na ruskou frontu, a jeden z nich odjel do Manchesteru, aby se naučil technickému zpracování textilu. Prvotní sourozenci založili dvě nezávislé textilní firmy. Předek z mé větve rodiny vystavěl svou první továrnu ve vesnici s potokem a nechal ji pohánět vodním mlýnem. O dvě generace později si rodina pro sebe vybudovala zahradní čtvrť s vilami, poskytovala dělníkům bydlení a pro jejich děti otevřela školku. Panovala zde důkladná dělba práce, někteří muži v rodině se zaměřovali na obchodní a druzí na technickou stránku podniku. V generaci mých prarodičů se ženy i někteří muži chopili příležitosti a věnovali se svým intelektuálním, uměleckým a politickým zájmům.

Společnost se rozrůstala a rodina velice rychle zbohatla. Svou prosperitu upevňovala prozíravými manželskými svazky. Například můj pradědeček byl jedním ze tří bratrů, kteří se oženili se třemi sestrami z Vídně. Tak se stalo, že moje babička Grete byla jednou z osmi dvojitých bratranců a sestřenic, a všichni žili tak trochu jako ve skleníku. V roce 1922 se Grete dosti mladá vdala za Hanse Weisse, jehož rodina vlastnila další velkou textilku. Weissova rodina pocházela také z Boskovic a žila za hranicemi v tehdejším německém (dnes polském) Slezsku. Proto Hans, a nakonec i moje matka, měli německý pas, kdežto její příbuzní z matčiny strany byli po první světové válce, kdy se Československo stalo nezávislým státem, českými občany.[19]

Můj děd Hans vedl podnik, kdežto jeho sourozenci se pustili na intelektuální dráhu. Jedna z jeho sester, Helene (Lene) Weissová, odešla v roce 1919 studovat k Husserlovi a Heideggerovi a své zájmy přenesla i na Grete. Lene nakonec vyučovala filozofii ve Velké Británii, ale brzy zemřela, a jejím odkazem se nyní zabývají historikové intelektuálních dějin.[20] Spolu s ní studovali a přepisovali Heideggerovy přednášky také Hans Loewald, který se později stal jedním z nejzajímavějších psychoanalytických myslitelů ve Spojených státech, a Herbert Marcuse. Nejmladší bratr mého dědečka, Paul, byl významný matematik. Sestra Anni se zabývala psychiatrií a pomohla identifikovat Aspergerův syndrom. Další sestra, Gerti, se provdala za Kurta Lewina, zakladatele sociální psychologie. Moje matka se vlastně poprvé stala předmětem reprezentace už jako batole v jednom z nejranějších filmů o dětské psychologii, který natočil Lewin. Za války Lewin vyučoval na univerzitě v Iowě a moje matka u něj chtěla studovat. V jejím dobrodružném životě docházelo k mnoha osudovým zvratům, a jedním z nich byl ten, že den předtím, než si měla na americkém konzulátu v Caracasu vyzvednout vízum, došlo k útoku na Pearl Harbor. Všechna víza byla stornována a ona se o mnoho měsíců později místo toho vypravila na McGillovu univerzitu do Montrealu, kde ji však čekalo veliké zklamá-

[19] Zde a v celé knize používám výrazu Češi k označení občanů Československa bez ohledu na to, jestli se identifikují jako Češi nebo jako Slováci. Obyvatelé Brna většinou hovořili česky a toto město se dnes nachází v České republice.

[20] Amalia Herrmann, e-mail z 4. května 2012.

ní, protože psychologové tam studovali krysy, a ne lidi. Útěchou jí však bylo seznámení s mým otcem.

Grete byla rázná žena. S Hansem Weissem se rozvedla, a když se v roce 1928 vdávala podruhé za Fritze Tugendhata, muže z další spřízněné textilní firmy z Brna, kterého však opravdu milovala, vyžádala si od otce jako svatební dar dům. Jednalo se vlastně o její dědictví v podobě nemovitého majetku. Grete se hluboce zajímala o filozofii a umění a chtěla se osvobodit od nazdobených domů a těžkého nábytku, který stále charakterizoval život bohatých lidí těsně po období Rakousko-uherské říše. Její rodiče se ohlíželi zpět, do Vídně, kdežto Grete hleděla kupředu, do Berlína. Tam docházela do pohostinného domu Eduarda Fuchse, komunisty a historika, který se později stal tématem eseje Waltera Benjamina.[21] (Benjamin sám se zapletl se ženou jednoho z Gretiných bratranců). A tak se Greta ve věku pětadvaceti let, poté, co porodila čtyři děti a tři z nich viděla umírat, setkala s raným dílem charismatického architekta, od nějž si potom nechala postavit dům.[22] Ve stejnou dobu, co tento architekt stavěl její dům, navrhl podle mého názoru nejúchvatnější stavbu všech dob, totiž německý pavilon pro Světovou výstavu v Barceloně v roce 1929. Je to stavba (v roce 1930 rozebraná a znovu postavená v letech 1983–1986), v níž spolu vnitřní i vnější prostory vytvářejí čistý harmonický tvar.

Barcelonský pavilon není zcela uzavřený; nejedná se o skutečný dům. Pro Grete však Mies van der Rohe takový dům vytvořil. V té době byl zcela neobvyklý svým pojetím otevřeného podlaží; vyvolával údiv obrovskými skleněnými okny místo stěn; materiály, mezi nimiž převažovala ocel, chrom, travertin a sklo; propojením topného systému s klimatizací a svou naprostou precizností. Skleněné tabule sahající od podlahy ke stropu nejenže byly prvními takovými okny, která se objevila v rodinném domě, ale po stisknutí knoflíku se automaticky zasunula do země, což v podstatě ani později nikde jinde nenalezneme. Grete napsala: „Celé Brno nás ostatně během stavby přesvědčovalo, že zmrzneme v domě s tak velkými okny. Ve skutečnosti však sluneční

[21] Walter Benjamin: Eduard Fuchs: Collector and Historian, *New German Critique* 5 (1975), s. 27–58, původně 1937. Fuchs se přátelil s Rosou Luxemburgovou.

[22] Navrhoval Fuchsův dům pro jeho původního majitele Huga Perlse. Fuchs možná představil Grete architektovi.

oteplování pronikající desetimilimetrovým zrcadlovým sklem bylo tak silné a vyhřálo místnosti natolik, že jsme o slunných zimních dnech i za velmi nízkých teplot nikdy nemuseli vytápět dolní obytný prostor. Dokonce jsme mohli dvě velké okenní tabule elektricky spustit a zasunout a seděli jsme pak jako ve volné přírodě."[23] V hlavním obytném prostoru stála přepážka tvořená deskami z průsvitného onyxu z pohoří Atlas, a jídelní část byla obložena panely z makassarského ebenu. Tyto panely později lemovaly stěny baru gestapa a poté studentské menzy, ale nakonec byly zrestaurovány a navráceny zpět. Každý kus nábytku byl vyroben podle zvláštního návrhu a měl své přesné místo.[24] Materiály byly sice luxusní, dům však byl ztělesněním slavného postřehu, že „méně je více", připisovaného Miesi van der Rohe.

Takto Grete na toto období vzpomínala ve svém projevu z roku 1969:

> Vždycky jsem si přála mít prostorný moderní dům jasných a jednoduchých tvarů. A můj muž se přímo děsil pokojů plných figurek a deček, jak je znal z dětství. Když jsme se rozhodli postavit si dům, domluvili jsme si schůzku s Miesem van der Rohe. Jeho osobnost na nás tak zapůsobila, že již od prvního okamžiku naší rozmluvy bylo jasné, že dům postaví on… Ze způsobu, jak mluvil o svém stavění, jsme cítili, že máme před sebou skutečného umělce. Říkal například, že… by se dům neměl nikdy navrhovat od fasády, ale od vnitřku. Okna v moderní stavbě by již neměla být otvorem ve zdi, ale jako napjatá plocha mezi stropem a podlahou by měla s nimi vytvářet stavební jednotu a jako taková být stavebním prvkem.[25]
>
> Koncem roku nám Mies oznámil, že plán domu je hotov, a s napětím jsme vstoupili brzy po poledni na Silvestra do jeho kanceláře. Chtěli jsme s přáteli oslavit konec roku, ale místo toho jsme rozmlouvali s Miesem až do jedné hodiny po půlnoci. Spatřili jsme nejprve půdorys obrovské místnosti s jednou okrouhlou a s jednou volně stojící stěnou v pravoúhlém uspořádání. [Ihned nám došlo, že se jedná o něco výjimečného, co zatím není nikde k vidění; dopsala do textu ručně G. T.] … Do okrouhlé jídelny zkonstruoval Mies kulatý stůl s kovovou nohou, jež měla tentýž tvar jako železné sloupy domu a byla zapuštěna do podlahy. Stolní deska byla z černého hrušňového dřeva. Na její

[23] *HTT*, s. 24. Pozdější obyvatelé si však stěžovali na vysoké náklady na topení.
[24] Návrhářkou byla Lilly Reichová, Miesova spolupracovnice, stejně precizní jako on.
[25] *HTT*, s. 19–20.

> spodní straně byly do kovových kolejí vloženy lišty, na které se pokládaly kruhové výseče na zvětšení stolu, takže bylo možno stůl dvojnásobně zvětšit, a přitom zůstal i nadále kulatý… U takto zvětšeného stolu mohlo sedět čtyřiadvacet osob a stůl působil mimořádně slavnostně. [26]
>
> [Nastěhovali jsme se] začátkem prosince 1930. Od prvního okamžiku jsme si dům velice oblíbili.[27]

Ve svých příspěvcích ke knize, v níž byl tento projev otištěn, Gretina dcera Daniela dům polidšťuje tím, že do nich záměrně vkládá snímky rodinného života v jeho stěnách, které pořídil její otec, nadaný fotograf (viz kap. 10). Fotografie jsou výmluvnou ukázkou toho, jak byla rodina zpodobňována. Jak upozorňuje Dani, „fotografie, které zachycují budovu bez jejích obyvatel, poskytují pouze formální a estetický pohled na architekturu. Snímky architektury jsou vždycky něčím víc než „objektivními" obrazy, jsou také její interpretací".[28] Dům je postaven na kopci, který se svažuje k velikému secesnímu domu Gretiných rodičů, jenž stojí pod ním. Dani píše: „Nejenže byl dům otevřený přírodě, sama příroda měla přístup do domu. Na východní straně jako by přecházela bujně porostlá zimní zahrada z interiéru do přírody. Velká onyxová stěna – rovněž kus přírody – má v domě funkci stavebního prvku. Příroda, rostliny a květiny hrály v domě ústřední roli."[29]

Dani též uvádí určitý sociální kontext. „Pokud je mi známo, byla většina brněnských Židů, přinejmenším z okruhu známých mých rodičů, již dlouhý čas asimilovaná. Tito lidé se však stýkali jen navzájem mezi sebou. Německá menšina byla ve společenských stycích rozštěpená na židovskou a nežidovskou… Židovské svátky mí rodiče neslavili, zato ale Vánoce ano."[30] Jméno Tugendhat – v doslovném překladu „má ctnost", však prý je pokládáno za vysloveně „židovské" – podobně jako v Severní Americe Goldberg nebo Shapiro. Na rozdíl od Maye-

---

[26] *HTT*, s. 21 a 25.

[27] *HTT*, s. 26.

[28] Daniela Hammer-Tugendhat: „Family-Life in the Tugendhat-House", přednáška v r. 2019 v Chicagu, Washingtonu, New Yorku, a Los Angeles (Na pozvání Mies van der Rohe Society a Dr. Davida Henslera).

[29] *HTT*, s. 31. Používám překlad z dřívějšího vydání. [Překlad upraven podle českého vydání, s. 21 a 25.]

[30] *HTT,* s. 37.

Obr. 2 Obývací pokoj vily Tugendhat s onyxovou stěnou, torzem od Wilhelma Lehmbrucka (1914) a zimní zahradou v pozadí. Fotografie Fritze Tugendhata, cca 1932. Archiv Daniely Hammer-Tugendhatové

ra, pradědečka Ludwiga Witgensteina, Stanleyho Cavella (rozeného Goldstein) či Roberta Mertona (Meyer Schkolnick),[31] si Fritz a Grete své jméno nezměnili.

Přestože zaměstnávali několik pomocných sil – chůvu, řidiče, kuchařku a pokojskou – Tugendhatovi nezaháleli. Dani píše: „Přes den otec pobýval v textilní továrně. Matka chodila skoro každé dopoledne do kanceláře Ligy pro lidská práva, kde byla členkou představenstva a od roku 1933 v Lize organizovala pomoc pro uprchlíky z Německa.“[32]

Šťastné dětství mé matky v tomto domě bylo náhle přerváno v březnu 1938. Díky svému německému pasu byla vystavena bezprostřednímu nebezpečí. Její otec Hans Weiss, tehdy už přestěhovaný do Anglie, proto okamžitě přiletěl a během čtyřiadvaceti hodin si ji odvezl s sebou

[31] Stanley Cavell: A Pitch of *Philosophy*, Harvard University Press 1994; Robert K. Merton: A Life of Learning: Charles Homer Haskins Lecture, *ACLS Occasional Paper* 25, American Council of Learned Societies 1994.

[32] *HTT,* s. 35–36. Má matka i má dcera se také hodně zabývaly problémem lidských práv.

a umístil ji do přísné a nevlídné britské internátní školy. Bezprostředně poté odjela Grete se svými dvěma syny do Švýcarska a později za nimi dorazil i Fritz. Poslední, kdo měl odcestovat, byl Gretin otec Alfred. Během cesty však zmizel. Jeho mrtvé tělo později na hranicích identifikoval britský tajný agent sir Paul Dukes, kterého jménem své někdejší tchyně najal Hans Weiss. Dukes poté napsal vzpomínkovou knihu *An Epic of the Gestapo*, v níž rodina vystupovala pod pseudonymem.[33]

Když moje matka o letních prázdninách v roce 1940 navštívila Grete, napadli Němci Francii a ona se nemohla ze Švýcarska do Anglie vrátit. Hanna vzpomíná, že byla jediná, kdo měl z nastalých okolností radost. V roce 1941 doprovázela matčinu rodinu vlakem do Lisabonu a odtamtud lodí do Venezuely, kde Fritz řídil továrnu na výrobu vlněného zboží. V roce 1950 se Fritz a Grete vrátili do Švýcarska s dvěma dcerkami, které se jim narodily ve Venezuele, a v roce 1957 dostavěli svůj nový dům, který byl v mnoha ohledech stejný jako ten první, ale bez přehnaně luxusních materiálů. Tuto krásnou budovu místní švýcarské noviny bizarně označily jako „kříženec prasečího chlívku s indickou mešitou“, a projevily tak daleko větší míru maloměšťáctví než o čtvrt století dříve rozpačitě moderní město Brno.[34] Fritz zemřel v následujícím roce a Grete v domě zůstala až do své smrti v roce 1970.

Vila v Brně byla od samého začátku předmětem veřejných debat. V roce 1931 se o ní psalo v časopise *Die Form* vydávaném pro Deutche Werkbund. Podle Waltera Riezlera dům svědčil o „novém duchu, a dokonce o novém lidství“, k čemuž Justus Bier podotkl, že: „Lze souhlasit s Riezlerem, že v takových prostorách se člověk neubrání pocitu ‚vysokého stupně mimořádné duchovnosti‘, současně si však položí otázku, zda jejich obyvatelé mohou trvale snášet velkolepou patetičnost těchto prostor, aniž by se proti nim začali vnitřně bouřit. Není však tento úžasně čistý, ve své přísnosti, vnitřní monumentalitě a trvalosti současně však nesnesitelný styl vily Tugendhat ve svém nejvlastnějším smyslu stylem *reprezentačním* [mé zdůraznění], vhodným pro oficiální prostory, jak tomu bylo v případě Barcelonského pavilonu… nikoliv však stylem pro obytné místnosti, který by nenutil jejich obyvatele vést jakési vý-

[33] Paul Henry Dukes: *An Epic of the Gestapo*, Cassell 1940. Dukes se později proslavil tím, že ve Velké Británii představil jógu.

[34] *HTT*, s. 41.

stavní bydlení utlačující jejich osobní život.“[35] Roger Ginsburger zase psal o „nemorálním luxusu“ a srovnával dům s kostelem či palácem, jehož cílem je „zprostředkovat dojem bohatství, něčeho zvláštního, něčeho, co tu dosud nebylo“, namísto pohodlí a útulnosti. Tento marxistický kritik byl ve svém posudku zajedno s národními socialisty, kteří později vilu obývali. „… dá se v (takovém prostoru) vůbec ještě chodit, nemusí v (něm) člověk kráčet…?“[36] pokračuje.

Ponecháme-li stranou příznačnou německou posedlost „duchem“, kterýžto výraz je sám o sobě velmi nedokonalým překladem slova *Geist*, tato debata zčásti souvisela s tím, jaké místo zaujímala estetika při přechodu k funkcionalismu, a částečně s tehdy převládajícím dojmem, že architektura může být při této změně klíčovou silou. Hlubší obtíže byly sociálního rázu – týkaly se hlavně radikální otevřenosti projektu – vzájemné otevřenosti prostorů uvnitř interiéru i vůči okolí budovy – tváří v tvář představě, že k tomu, aby se lidé někde cítili jako doma, potřebují k tomu prostory zcela uzavřené.[37] Kritikové navíc naznačují, že obyvatelé by se cítili nesví, jako by byli nuceni žít neustále ve výkladní skříni.

Tito rýpalové moje prarodiče hrubě podcenili. Každý z nich uveřejnil svou reakci, v níž zdůrazňovali duševní spřízněnost s Miesem a jeho architekturou.[38] Grete napsala: „… je právě toto smyslem Miesovy

---

35 *HTT*, s. 59.

36 *HTT*, s. 60. Mezitím ve Spojených státech Philip Johnson v katalogu výstavy MOMA's Modern Architecture: International Exhibition, zahájené 10. února 1932 básnil o „velkolepé“ Vile Tugendhat, která je „epochální jakožto nejpřepychovější dům v moderním stylu“. Dietrich Neumann cituje in: Can One Live in the Villa Tugendhat? *Wolkenkuckucksheim – Internationale Zeitschrift zur Theorie der Architektur* 17, č. 32 (2012), s. 87–99, citace s. 97. Dům se objevil na obálce katalogu MOMA. Fritz a Grete byli mezi sponzory výstavy (Neumann, s. 97). Pravděpodobně nevěděli o Johnsonových kontaktech s nacisty. Martin Filler: The Godfather: Mark Lamster's „The Man in the Glass House: Philip Johnson, Architect of the Modern Century“ (book review), *The New York Review*, 18 April 2019 (online), https:// www.nybooks.com/articles/2019/04/18/philip-johnson-godfather/.

37 Ložnice byly uzavřené.

38 Reakce byly zveřejněny v *Die Form: Zeitschrift für gestaltende Arbeit* 11, 15 January 1931, s. 437–438. Jsou přetištěny v angličtině v *HTT*, s. 66–71. Jak píše Neumann, „ani jeden z nich nereagoval na obvinění z plýtvání obrovskými částkami na luxus v době, kdy bylo mnoho dělníků v jejich továrnách právě propuštěno“. Neumann: *Can One Live in the Villa Tugendhat?,* s. 93. Dům se však začal stavět ještě před krachem na Wall Street na podzim roku 1929, a jestli redukovali výrobu ve svých továrnách, není jasné.

práce, proti tělesným potřebám vrátit práva i primárně duchovnímu smyslu života každého z nás.“ Podle Grete ústředním bodem kritiky pana Biera je „tvrzení, že patetičnost těchto prostor nutí k výstavnímu bydlení a utlačuje osobní život,“ a v roce 1931 odpovídá: „… ty prostory jsem rozhodně nikdy nevnímala jako patetické, jenom jako velké a přísné – avšak ve smyslu, který neutlačuje, nýbrž osvobozuje.“ Později ještě dodala: „… tento prostor má – právě díky svému rytmu – zcela zvláštní klid, jaký nikdy nemůže mít uzavřený pokoj“.[39] A dále: „V tomto domě bydlíme velmi rádi, tak rádi, že se jen těžko odhodláváme k cestování a cítíme vysvobození, když se z těsných pokojů vrátíme do svých velkých, uklidňujících prostor.“

Fritz ve své reakci prohlašoval, že: „dům má v technickém ohledu všechno, co si jen moderní člověk může přát.“ Svou chválu funkčnosti doplňuje ještě douškou: „Když na sebe nechávám působit jako celek tyto prostory a všechno, co v nich je, potom zřetelně cítím: To je krása – to je pravda. Pravda – lze mít různé názory, ale každý, kdo vidí tyto prostory, dojde dříve nebo později k poznání, že zde je pravé umění.“[40]

V roce 1934 uveřejnila Grete esej o důvěře mezi architektem a klientem, kteří „by měli sdílet stejný existenční pocit“. Napsala: „(Věřím také, že) krásno – ve výstavbě obytných domů i kdekoliv jinde – není nikdy vypočitatelné, nýbrž že musí pramenit ze stále nové tvůrčí činnosti.“[41]

Mies čerpal své nápady z myšlenek Tomáše Akvinského a teologa Romana Guardiniho. Dani tyto Miesovy prameny příhodně porovnává s myšlenkovým zdrojem, jejž nacházeli její rodiče v Heideggerovi. Korespondenci mezi Miesem a Heideggerem označuje jako „senzační“. Poukazuje na to, jak Guardini vnímal, že: „mocnosti technického pokroku mají být odkázány do příslušných mezí, aby se tak v ‚Životu‘ zajistil nutný prostor. Guardini směřoval k nové ‚jednotě vědomí‘, k totalitě, jež měla překonat novodobý subjektivismus, k jednotě, již není možné pochopit pouze racionálním přístupem, stejně jako ji nelze pochopit přístupem intuitivním. Rozhodující úkol architekta není – podle Miese van der Rohe – povahy praktické, technické či formální,

[39] *HTT*, s. 67–69. [Upraveno podle čes. vyd., s. 67–69.]

[40] *HTT*, s. 71.

[41] *HTT*, s. 62–63. Architekt und Bauherr, in: *Was gibt Ihnen/Co poskytuje architekt?* Architekten-Interessengemeinschaft 1934, s. 10–11. [Upraveno podle čes. vyd., s. 73.]

nýbrž filozofické. Jde mu o podstatu stavitelského umění, o duchovno, o pravdu. Co má toto ‚duchovno' znamenat, jak se má chápat pojem ‚pravda', nikdy nekonkretizuje."[42]

Heidegger i Mies citují svatého Augustina a krásu popisují jako „vyzařování pravdy". Navíc „pro Miese van der Rohe bylo otázkou morálky reprezentovat v architektuře ‚ducha doby'".[43] Jak píše v roce 2012 Fiona MacCarthyová v deníku *Guardian*: „Mies byl nepřekonatelný filozof-architekt, který věřil, že architektura nastoluje morální otázku pravdivosti. Již zesnulý kritik umění Rober Hughes viděl velký význam Miese v jeho době v tom, že své osobité stavby přiblížil stavu čisté Ideje víc než dosud kterýkoli jiný architekt dvacátého století."[44]

Stojí za povšimnutí, že Ludwig Wittgenstein koncem dvacátých let pomáhal navrhovat dům své sestry ve Vídni. Tento dům se podle Hanse Slugy „vyhýbá všem ozdobám a všem připomínkám architektonických stylů minulosti. Estetické hodnoty mají být místo toho realizovány v čistých architektonických tvarech. Ve snaze o dosažení tohoto ideálu se Wittgenstein věnoval návrhu těch nejmenších detailů: přesné výšky stropů, dveří ze skla a kovu, proskleného výtahu odkrývajícího vnitřní mechanismus, klik dveří, větracích otvorů podlahového topení, radiátorů, dokonce i noh, na nichž tyto radiátory stály. Přísně minimalistický dům (ze stropů namísto lustrů visely holé žárovky) je nepochybně vzorovým exemplářem kulturního modernismu. Je však také přímým zhmotněním myšlenek jeho *Traktátu*. Jedna z Ludwigových mladších sester výstižně prohlásila, že je to „logika proměněná v dům, ne lidské obydlí".[45] Tato poznámka samozřejmě evokuje reakce na vilu Tugendhat.

---

[42] *HTT*, s. 72. [Upraveno podle čes. vyd., s. 62–63.] Viz též Rostislav Švácha: The Tugendhat House's Space, in: Černá a Černoušková: *Mies in Brno*, s. 74–97. [Vyšlo česky: Prostor vily Tugendhat, s. 72–95, in: *Mies v Brně: vila Tugendhat*, ed. Iveta Černá a Dagmar Černoušková, Muzeum města Brna 2012, s. 64.]

[43] *HTT*, s. 64. Viz Martin Heidegger: The Origin of the Work of Art, in: Martin Heidegger: *The Basic Writings*, ed. David Farrell Krell, HarperCollins 2008; původně 1950, s. 143–212. [Vyšlo česky: *Původ uměleckého díla*, přel. Ivan Chvatík, Oikoymenh 2016.] Miesův inaugurační projev v Armour Institute of Technology v roce 1938, přetištěno in: Fritz Neumeyer: *The Artless Word*, MIT Press 1991, původně Berlín 1986.

[44] Fiona MacCarthy: The Glass Room Restored, *The Guardian* (2. listopadu 2012), https://www.theguardian.com/books/2012/nov/02/glass-room-villa-tugendhat-restored.

[45] Hans Sluga: *Wittgenstein*, Wiley-Blackwell 2011, s. 6. [Hans Sluga: *Tractatus logico-philosophicus*. Přel. Jiří Fiala, Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku a Svoboda-

Na rozdíl od myšlenek Wittgensteinova *Traktátu* není Heideggerovo pojetí pravdy logické, ale poietické. „Pravda se odehrává v reálné existenci chrámu. Tím nemá být řečeno, že se zde něco správným způsobem zhmotní a reprodukuje, nýbrž že něco, co existuje v celku, je uvedeno do stavu jakési neskrytosti a v tomto stavu je udržováno.“[46]

Dani píše, že z jejího pohledu Vila Tugendhat připomíná „šat, v architektuře zhmotněné podstatné rysy mých rodičů, jak jsem je se všemi jejich ambivalencemi zažila a vnímala: Jejich obdivuhodnou snahu po ‚duchovnosti‘ a ‚pravdě‘, což však zároveň implikuje i velkou přísnost a téměř nelidsky vysoké nároky.“[47]

MacCarthyová svůj článek uzavírá následujícími slovy:

> V samotném Brně román obdivován není. Ve veřejné debatě o rekonstrukci domu potomci rodiny Tugendhatovy zmínky o této knize zakazují. V knižním průvodci po vile se o Mawerovi nepíše. Když jsem nedávno Brno navštívila a rozmlouvala s jedním městským úředníkem, vyjádřil se, že je to „pravděpodobně pornografie“, i když připustil, že knížku vůbec nečetl.

Dál pokračuje:

> Takový projev odporu je zarážející. Landauerovi přece zcela zjevně nejsou Tugendhatovi. Fiktivní chůva, která má dlouhou dobu vášnivý milostný poměr s panem Landauerem, nevykazuje téměř žádnou podobnost s Tugendhatovic guvernantkou Irene Kalkofenovou, jež odešla z Brna a od roku 1938 žila spořádaným životem v Londýně až do své smrti v roce 2004. Beletrie není

-Libertas 1993]. Wittgensteinův dům byl ovlivněn architektem Adolfem Loosem, který se držel čistě funkcionalistického přístupu ještě přísněji než Mies.

[46] „Im Dastehen des Tempels geschieht die Wahrheit. Dies meint nicht, hier werde etwas richtig dargestellt und wiedergegeben, sondern das Seiende im Ganzen wird in die Unverborgenheit gebracht und in ihr gehalten.“ Martin Heidegger: *Der Ursprung des Kunstswerks*, Stuttgart 1992, s. 54, jak citovala a přeložila Hammer-Tugendhat in: *HTT*, 63. Tento text byl napsán několik let po postavení domu, který by rozhodně neodpovídal Heideggerově vkusu. [Vyšlo česky: Heidegger: *Původ uměleckého díla*, 2016, s. 65: „V tom, že stojí chrám, se děje pravda. To neznamená, že zde bylo něco správně předvedeno a reprodukováno, nýbrž jsoucno v celku je přivedeno do neskrytosti a v ní podrženo.“ Viz poznámka 40.]

[47] *HTT*, s. 64.

> skutečnost, může však realitu umocnit. Po přečtení Mawerova románu je pohled na Vilu Tugendhat dvakrát nezapomenutelným zážitkem.[48]

Možná, že ten odpor není tak zarážející. Mé tety dlouho a tvrdě bojovaly za to, aby byl dům zrestaurován. Ivo píše: „Tak se k vyvlastnění domu přidává i vyvlastnění příběhu rodiny Tugendhatových."[49] Dani chápe román – a film podle něho natočený – jako krajní provokaci a přivlastnění si námětu. Všichni členové rodiny však její názor nesdílejí; můj bratranec Michael celkem rozumně namítá, že přece nemůžeme očekávat, že budeme kontrolovat všechna zpodobňování domu, který se stal veřejným objektem.

Je zřejmé, že Mies i mí prarodiče byli uchváceni hledáním pravdy a zejména spojením pravdy a krásy v uměleckém díle, jež pro ně dům ztělesňoval. Už jen vezmeme-li v potaz tento ideál hlavních hrdinů, jeví se Mawerova poznámka o tom, že autor má svobodu lhát, jako ještě ubožejší.

Ideál mých prarodičů nastoluje také obrovskou výzvu pro mě – je to problém empirický, estetický i etický, protože vyprávím příběh rodiny, která si dům nechala postavit a obývala ho. Umisťuji příběh do dvou vzájemně se protínajících rámců. Jednak do rámce historického, který zasazuje mé prarodiče do hlubšího a širšího kontextu po sobě jdoucích generací modernizující se rodiny: od židovského ghetta přes bohatství a výsadní postavení ve společnosti, útěk ze země, rozptýlení po světě a rozporuplný návrat; a do rámce antropologického, který se zabývá pojetím a fungováním rodiny. Každá forma zobrazení – memoáry, životopis rodiny, dějiny, auto-etnografie a směsice toho všeho – nastoluje zapeklité otázky: kdy mluvit a kdy mlčet s ohledem na pravdivost a takt.

Možná akt reprezentování sám o sobě znamená odchýlit se od pravdy.

---

[48] MacCarthy: *Glass Room*.

[49] Ivo Hammer: *HTT*, s. 189. Viz též jeho rozsáhlou dokumentaci věnovanou strastiplným snahám o rekonstrukci. [Upraveno podle čes. vyd., s. 189.]

KAPITOLA DRUHÁ

PSANÍ O RODINĚ

O vile Tugendhat toho bylo napsáno mnoho, méně už o jejích původních obyvatelích. Rodina je prý vykreslena v Mawerově románu *Skleněný pokoj*, a ačkoli autor tvrdí opak, mnoho lidí to tak bere. Já chci uvést věci na pravou míru. Náprava nepravdy však nutně neznamená, že dospěju k pravdě. Mé líčení je přesné v rámci svých možností, ale zároveň nutně subjektivní a chybí mu čistota a preciznost, ono duchovní „něco navíc", jež vyzařuje samotný dům.

Mé rozhodnutí vyprávět příběh rodiny s sebou přineslo mnoho otázek. Chtěl jsem porozumět Grete a chtěl jsem vyprávět zážitky své matky Hanny. Ale přál jsem si je též zasadit do kontextu, pochopit, jak se přihodilo, že Grete měla možnosti, schopnosti, majetek a obrazotvornost, aby si mohla takový dům nechat postavit; pochopit, odkud pocházela a jak žila.

Tato kniha je jakousi biografií, avšak nikoli jedné osoby, jednoho života, ale jedné rodiny. Není to rodina v podobě do sebe uzavřené skupiny rodičů a dětí, ale v mnohem širším smyslu. Jednak sahá hlouběji do historie, pokrývá mnoho generací, a také má širší záběr z hlediska společenského – zahrnuje sourozence, bratrance a sestřenice, manžele a manželky i jejich rodinné příslušníky.[50] Je o tom, jak žili, ale také o tom, jak se *jako* rodina vnímali.

Rodiny v tomto smyslu slova vystupují v románových ságách, zřídka však bývají námětem literatury faktu. V životopise tvoří rodina pozadí pro hlavní postavu. V tomto díle je tou „postavou" rodina samotná. Rodina přesahuje každého jednotlivce svou velikostí, významem a kontinuitou, a přesto ji každý člen během života svým způsobem

[50] Historička evropské rodiny Leonore Davidoffová považuje rozdíl mezi nukleární a širší rodinou za „velmi problematický". Leonore Davidoff, *Thicker than Water: Siblings and Their Relations*, 1780–1920, Oxford University Press 2013, s. 21.

překoná. Zároveň tato rodina není objektivní fenomén, ale produkt, který je závislý na činech svých příslušníků.

Je-li zde přece jen jedna ústřední postava, jedná se o matku mé matky, Grete Tugendhatovou. Tato kniha vypráví o světě, který Grete zdědila, světě, který obývala, a světě, který po sobě zanechala. Nejde však v první řadě o rodinu Tugendhatů. Tugendhat je příjmení Gretina druhého manžela, otčíma mé matky. Snad ještě důležitější je jméno Löw-Beer, Gretino dívčí jméno, příjmení mého pradědečka z matčiny strany a jeho sourozenců. Právě oni a jejich životní partneři a potomci tvoří jádro rodiny, o níž je zde řeč. Některé kapitoly hovoří o jejich předcích a rodinách jejich manželů a manželek – všichni tito lidé jsou v jistých souvislostech pokládáni za součást téže rodiny.

Když jsem před mnoha lety prováděl výzkum na Madagaskaru, navrhl jsem svému malgašskému příteli Emmanuelu Tehindrazanarivelovi výměnu: Já budu psát o jeho nevšední rodině a on napíše příběh o té mojí.[51] Kdyby Emmanuel na můj návrh přistoupil, stvořil by fascinující vyprávění, v němž by vystupovalo do popředí plno nevyslovených domněnek. Já jsem sice antropolog, zde jsem však zároveň domorodec, člověk pocházející zevnitř, a tato pozice mě omezuje přinejmenším ve dvou směrech. Zaprvé, mnoho věcí beru jako samozřejmost a nechávám je bez povšimnutí. Zadruhé, můj subjektivní názor a hlubší motivace zde hrají větší roli, než když studuji lidi nezúčastněně jako na Madagaskaru – ačkoli subjektivita není v etnografii nikdy vyloučena.

Tak jako členové kterékoli rodiny prakticky posuzují, kdo je důležitý z hlediska lásky, péče, pozornosti a prostředků, a také jak si oni jako rodina a oni v rodině stojí, stejně i já coby samozvaný člen této rodiny nevyhnutelně posuzuji, kdo „se počítá", kdo je ve středu pozornosti a kdo mimo něj, kde rodina začíná a kde moje sledování končí.

Při přípravě této knihy jsem se přistihl, že sleduji životy jednoho člověka za druhým. Brzy se ukázalo, že rodina má příliš mnoho členů, a to mne postavilo před těžkou volbu. Nejobsáhleji se věnuji generaci svých prarodičů a praprarodičů. Nezabývám se moc důkladně všemi jejich dětmi a vnoučaty. Dokonce ani nezaznamenávám existenci většiny příslušníků mladších generací, a i kdybych to dělal, seznam by

[51] Michael Lambek: „Pinching the Crocodile's Tongue: Affinity and the Anxieties of Influence in Fieldwork", *Anthropology and Humanism* 22, č. 1 (1997), s. 31–53.

brzy přestal být aktuální. To nutně vede k určité předpojatosti, věnuji více času členům rodiny, kteří byli za svého života obdivováni nebo po sobě zanechali více stop. A nevyhnutelně dávám přednost lidem, kteří jsou se mnou v užším příbuzenském poměru. Nezvýhodňuji však své nejbližší – má matka dostává méně prostoru, než jsem si na počátku představoval. Bezprostřední rodina byla pro Hannu velmi důležitá, ona však nebyla ústřední postavou širší rodiny. Mezi klíčové osoby patří starší bratr mého pradědečka, Rudolf Löw-Beer, jehož nazývám patriarchou, má prababička Marianne Löw-Beerová, známá jako Mutzi; moje babička Grete Tugendhatová, Gretin první bratranec Paul Löw-Beer. Dále dědečkova sestra Lene Weissová a matčin bratr Ernst Tugendhat, kteří oba studovali u Martina Heideggera, jeden před válkou a druhý po ní. Přitažlivost Heideggera pro několik členů rodiny je jednou ze záhad, na niž tato kniha upozorňuje, aniž by ji rozluštila.

Kniha představuje vítězství nad mou rozpolceností. Začínal jsem mnohokrát. Nápad se poprvé začal rýsovat v roce 1987, dva týdny poté, co se mi narodil syn Simon. Moje matka přijela na návštěvu do Toronta a ve víkendovém vydání deníku *Globe and Mail* čirou náhodou právě vyšla recenze pořadu o Miesi van der Rohe, který se měl vysílat v TV Ontario. Byla v ní zmínka o tom, že ve filmu se objeví záběry Vily Tugendhat.

Hanna vysílání propásla, protože byla zrovna na cestě zpět do Montrealu, ale nijak zvlášť ji to nemrzelo. Žila naplno v přítomnosti, třebaže často navštěvovala sestry v Evropě. Nezabývala se minulostí a nevzpomínala s nostalgií na život v tom domě. Nikdy svou spojitost s ním nedávala okázale najevo. Hanna zemřela necelé čtyři roky nato po desetiletém boji s rakovinou kostní dřeně. Mně bylo čtyřicet let a jí šedesát šest.

Hanna brala svůj původ jako samozřejmost. To jsem já nikdy nedokázal. Od mých dvou let jsme pravidelně jezdili do Evropy, takže jsem znal některé její příbuzné. Ale cítil jsem se tam cizí. Toužil jsem pozbýt rozpačitosti a mít sebevědomí, které jsem u nich podle svých představ viděl. Tehdy jsem to tak sice nemohl chápat, ale bylo to, jako by lidé žili svůj život v pravdě a kráse, přesně tak, jak to kdysi vyjádřili mí prarodiče. Byla tam jistota zrozená z peněz, kultury a kapitálu,

a také z charakteru, jak ho ztělesňovala Grete. Síla Gretina hlasu je zřejmá z citací v předchozí kapitole. Měla vyhraněný vkus v oblasti umění a filozofie a někdy pohlížela s opovržením na ty, kteří ho s ní nedokázali sdílet. Na stěně v ložnici jí visel Renoir a nad jídelním stolem Picasso. Brala nás do útulných, avšak neokázalých rekreačních středisek, kde jsme se koupali a chodili na pěší výlety. Řídila chod nádherného domu – neuvědomoval jsem si, že byl vystavěn podle vily, v níž bydlela dřív (a o níž jsem v dětství nic nevěděl) – a na úhledně prostřeném stole na minutu přesně podávala lahodné pokrmy. Měla rázné vystupování a moje způsoby se jí zjevně nelíbily. Hodnotila lidi podle jejich inteligence a charakteru. Její kritéria a ideály byly nesporně opodstatněné, mne však jejich dosažení nelákalo.

Psát o něčem takovém bylo tak lákavé, a přece tak nemožné.

V průběhu let jsem se snažil po malých krůčcích o rodině více dozvědět, přiblížit se jí nebo jí přijít na kloub. Také jsem opakovaně od svého úkolu odcházel a odsouval ho; žil jsem na vzdálených místech a psal jsem o jiných rodinách. Začal jsem pracovat jako antropolog, což je spíš poslání než profese, a práce se stala přinejmenším stejnou součástí mého života jako rodinný původ. To, jakým antropologem jsem se stal, nepochybně ovlivnila moje zkušenost s rodinou, a tato práce o mé rodině je ovlivněna mým specifickým antropologickým přístupem. Kniha však není psána jako antropologická studie a vědecké koncepty a postupy v ní nehrají významnou roli.

V roce 1988 jsem jel do Brna, které se tehdy ještě nacházelo uprostřed komunistického bloku. Mluvil jsem se sousedy, místními historiky a etnology, vyškemral jsem si vstup do prázdné vily. Odjížděl jsem s pocitem, že by stálo za to udělat projekt o průmyslové revoluci a výrobcích textilu na Moravě, ale také s tím, že tu pro mne je příliš velká jazyková bariéra a že nemám trpělivost probírat se archivy. Uskutečnil jsem několik poměrně neformálních setkání s rodinnými příslušníky ve Vídni, Curychu, Londýně a Montrealu, ale nebyl jsem úplně odhodlán se do projektu pustit. Mám dopisy od příbuzných, abych si pospíšil a promluvil si se staršími členy rodiny, dokud ještě žijí. Většinou jsem to neudělal – částečně kvůli vzdálenosti, částečně byl na vině ostych a pocit, že nemohu dostát očekáváním, která by takový projekt mohl

vzbudit. Poslední impulz mi dodala souhra několika náhodných událostí. Jednak to byl Mawerův román, který vybízel k reakci. Potom příležitost a podpora během stipendijního pobytu v Berlíně, s pobídkou, abych o projektu vážně uvažoval. A nakonec překvapivé oznámení o rodinném setkání v režii města Brna. Zcela zřejmě to tedy znamenalo teď, nebo nikdy.

Přetrvávalo mnoho otázek. První a nejúpornější byla, jakou knihu vlastně píšu: paměti, historii rodiny, autoetnografii? Paměti rekapitulují životní zkušenosti svého autora. Tato kniha je současně o hodně více i o hodně méně než to. Čerpá z mých vzpomínek a z mého výběru vzpomínek jiných lidí. Nabízí portréty lidí a vztahů vědomě či nevědomě filtrované mým subjektivním pohledem. Nejsou to však úplně paměti, už jen proto, že jsem musel uznat, jak je moje paměť chabá, a možná i jak chabá a vzdálená byla v dětství i v mládí moje interakce s těmito příbuznými, kteří se jako vzdálené planety zdánlivě pohybovali po vlastních oběžných drahách. Některé byly viditelné, jiné jsem na vlastní oči nezahlédl ani koutkem oka, a žádná nebyla plně přístupná mému chápání. Uvažoval jsem o nich většinou spíš ve třetí osobě, než že bych je oslovoval přímo, a nikdy tak, abych dokázal pochopit, jací jsou uvnitř a jak oni vidí sami sebe. Psaní znamenalo osvojit si pohled dospělého člověka na to, čím rodina byla a je – a uvědomit si své postavení v ní. Tato kniha je proto spíš antimemoárem – zabývá se událostmi v mé vlastní rodině, které jsem v dětství a mládí neviděl nebo nechápal.

A tak jsem se posunul od subjektivnějšího přístupu pisatele memoárů k objektivnějšímu postoji životopisce, historika a antropologa. Výsledkem této perspektivy je méně jednotné vyprávění, které je však spravedlivější vůči lidem, kteří do něj vstupují. A i tak, jelikož jsem součástí příběhu a kniha je motivovaná mým subjektivním postojem, jsem v ní také přítomen.

Kniha je etnografická vzhledem k tomu, že se zabývá způsobem života ze všech úhlů. Podstatou etnografie je metoda, která není metodou, ale spíše nepřetržitým, ač dočasným pobýváním s ostatními a důkladným soustředěním pozornosti. Stejně jako paměti získává tvar a věrohodnost díky přítomnosti autora, ale podobně jako historické dílo čerpá svůj obsah a autentičnost ze světa, jejž se snaží uchopit

v jeho vlastních termínech, a zároveň co nejpřesněji a nejobjektivněji.[52] Kniha je autoetnografická, jelikož způsob života, k němuž obrací pozornost, je v jistém ohledu můj.[53] Není však zase tak autoetnografická, protože minulost své rodiny tu poznávám jako „jinou zemi" – a mí prarodiče opravdu doslova v jiné zemi a v jiné době žili.

Nejvýstižněji by se kniha asi dala charakterizovat jako sociální dějiny rodiny, a je tudíž současně širší historií, nahlíženou prizmatem konkrétní rodiny. Není však vyčerpávající z hlediska zdrojů, jak vyžaduje historická studie. Historik by se možná zaměřil na taková témata, jako je třída, pád Rakouska-Uherska nebo proměna života Židů. Zde však slouží jen jako pozadí a rodina to tak do jisté míry také vnímala. Její členové z řad mých vrstevníků necítili primární pouto s národem, náboženstvím či etnickou příslušností, ale spíš s rodinou samotnou. Identifikace s rodinou byla posílena okolnostmi: od společného vlastnictví firmy po pozvání k návštěvě Brna v roce 2017. Sleduji několik generací v průběhu devatenáctého a dvacátého století a využívám historické zkušenosti k tomu, abych uvažoval o rodině v dimenzích, jaké se v antropologii většinou neuplatňují. Studie po sobě jdoucích generací může o rodině prozradit něco, co soustředění na jedno období, které je v tomto oboru mnohem obvyklejší, ukázat nedokáže. Vzhledem ke svému historickému rozpětí má práce připomíná rodinnou ságu, od tohoto žánru beletrie se však liší tím, že v ní vystupují opravdoví lidé a skutečné události a není přehnaně determinována dějovou linií.

Bude nejlépe tyto žánry od sebe přespříliš neodlišovat. Nejoriginálnější knihy často bývají z těch, u nichž nelze přesně určit žánr. Nacházím inspiraci v dílech autorů, jako je Janet Malcolmová, jejíž

---

[52] Se svým blízkým vztahem k tématu si nedělám takové starosti jako třeba historikové. Jak píše Rena Ledermanová: „všeobecně uznávaný blízký vztah k našim zdrojům… mnoha antropologům zjevně připadá přínosný. Ale uplatňování důvěrného vztahu ve vědecké práci se jeví jako intelektuální nedbalost a z hlediska mainstreamové psychologie, sociální psychologie a dalších společenských a behaviorálních věd je eticky nedůvěryhodné. Všechny tyto vědy totiž vynaložily obrovskou tvůrčí energii k vytvoření postupů, které řeší vztahový charakter vědecké práce." Rena Lederman: „Deception and Objectivity in the Social and Behavioral Sciences", studie přednesená na workshopu Fakery, Insincerity, and the Anthropology of Humbuggery, Capri, září 2017.

[53] Autoetnografií mám na mysli výpověď, v níž se antropologův pohled obrací k vlastním kulturním podmínkám bytí a vynáší na světlo nevyslovené předpoklady, na nichž je založen jeho způsob života, jak by jej mohl antropolog nahlížet zpovzdálí.

práce z oblasti žurnalistiky soustavně tento žánr přesahují. Myslím na Jamaicu Kincaidovou, jejíž zanícené texty o jejím někdejším domově a rodině jsou traktátem, pamětmi a krásnou literaturou. Myslím na W. G. Sebalda, který svou melancholii přesouvá do postav, jejichž fiktivní pouť sleduje s mimořádnou pozorností k empirickému detailu, a subjektivní úvahy prokládá fotografiemi, jež dokumentují skutečnost krajiny, času a jednotlivce. Myslím na Johna Bergera a Carolyn Steedmanovou i na elegantní historické popisy Edmunda de Waal a Philippa Sandse.[54]

S tím vším souvisí další otázka: O kom tato kniha je? Když jsem začal, naivně jsem si myslel, že to bude příběh „mé rodiny", ale moc jsem neuvažoval o tom, co to obnáší. Někteří příbuzní mě povzbuzovali, jiní se na můj úmysl dívali skepticky. Rychle jsem si však uvědomil, že můj pohled na rodinu – na to, kde je její jádro a kam by mohly sahat její vnější hranice – se liší od názoru mých bratranců a sestřenic. Neexis-

[54] Janet Malcolm: *The Impossible Profession*, Knopf 1977 a *Iphigenia in Forest Hills*, Yale University Press 2011; W. G. Sebald: *The Emigrants*, The Harvill Press 1996. [Vyšlo česky: Winfried G. Sebald: *Vystěhovalci*. Světová próza, XIII., Praha: Paseka 2006]; Jamaica Kincaid*: A Small Place*, Farrar, Strauss, and Giroux 1988; a Jamaica Kincaid: *My Brother*, Farrar, Strauss a Giroux 1997; John Berger: *A Fortunate Man*, Allen Lane: The Penguin Press 1967 a *Pig Earth*, Pantheon 1979; Caroline Steedman: *Landscape for a Good Woman*, Rutgers University Press 1987; Edmund de Waal: *The Hare with Amber Eyes: A Hidden Inheritance*, Chatto & Windus 2010. [Vyšlo česky: De Waal, Edmund: *Zajíc s jantarovýma očima*, přel. Lucie Johnová, Praha: Ikar 2012]; Philippe Sands: *East West Street: On the Origins of „Genocide"* a *„Crimes Against Humanity",* Knopf 2016. Rodiny v dílech antropologů viz Steven Robins: *Letters of Stone: From Nazi Germany to South Africa*, Penguin 2016; Alisse Waterston: *My Father's Wars: Migration, Memory and the Violence of a Century*, Routledge 2014; Clara Han: *Seeing Like a Child: Inheriting the Korean War*, Fordham University Press 2020; Carola Lentz a Isidore Lobnibe: *Imagining Futures: Memory and Belonging in an African Family*, Indiana University Press, in press. Viz též Alisse Waterston a Barbara Rylko-Bauer*: Out of the Shadows of History and Memory: Personal Family Narratives in Ethnographies of Rediscovery*, American Ethnologist 33, č. 3 (2006), s. 397–412, (online) https://doi.org/10.1525/AE.2006.33.3.397; Alisse Waterston: Intimate Ethnography and the Anthropological Imagination: Dialectical Aspects of the Personal and Political in My Father's Wars, *American Ethnologist* 46, č. 1 (2019), s.7–19. Viz též Janet Carsten: Sophie Day a Charles Stafford (ed.): *Reason and Passion: The Parallel Worlds of Ethnography and Biography, Social Anthropology* 26, č. 1 (2018), zvláštní vydání; Daniel Bertaux a Paul Thompson: *Between Generations: Family Models, Myths and Memories*, Transaction Publishers 1993); Deborah Reed-Danahay (ed.): *Auto/ethnography: Rewriting the Self and the Social*, Berg 1997.

tovala žádná stabilní předloha, jejímž portrétem by moje kniha mohla být. Psát o rodině zároveň znamenalo klást si otázku po samotném obsahu, ba i pojetí „rodiny".

Pochopil jsem také, že je zvláštní uvažovat o námětu jako o „své" rodině, když nepojednává o mé ženě a dětech a zmiňuje se jen velmi málo o mých bratrech či mém otci a „jeho" rodině. Námětem je rodina mé matky, nebo – jak o ní členové této rodiny mluví – prostě „ta rodina" – jako by to byla nějaká stabilní entita. Jako by žádná jiná rodina neexistovala.

Na jednu stranu se sice zdá, že rodina je něco naprosto jasného, ale když se nad tím člověk zamyslí, tak jednoduché to zase není. Rodina představuje problém jak praktického, tak konceptuálního rázu: Jedná se o skupinu vzájemně propojených lidí, jejichž střed a hranice i závazky jednoho vůči druhému nejsou nikdy pevné. Mluvíme, jako by rodiny byly uzavřené celky, ale ono to tak není. A nezastáváme stejný názor; nikdo nemůže s určitostí říct, kdo je uvnitř a kdo venku, čí rodina to je a čí není, kdo má právo mluvit jejím jménem.

Wittgenstein vlastně použil pojem „rodina" právě k tomu, aby definoval amorfní seskupení – jednotky, v nichž každý člen sdílí přinejmenším jednu věc s nejméně jedním dalším členem, v nichž však někteří členové nebudou mít navzájem nic společného.[55] Wittgensteinova metafora funguje i obráceně. Bratranci a sestřenice mé matky i mého otce mají něco společného se mnou, ale nemají nic společného se sebou navzájem. Otázka nestojí tak, jestli jsme v jakémsi objektivním smyslu jedna rodina, ale v jakém ohledu či v jakých souvislostech, za jakým účelem a s jakým významem někteří z nás jako rodina vystupují.

Postupně jsem si začal uvědomovat, že má-li kniha být o mé rodině, bude muset být o tom, jak tato rodina sama sebe jako rodinu utváří. Rodina je rodinou v tom smyslu, v jakém se její členové jako rodina chápou a jak si sami sebe jako rodinu představují. Tato rodina – jakákoli rodina – zakládá svou podstatu tím, jak sama sebe vnímá a tím, jak na sebe vzájemně působí její zpodobnění od lidí zevnitř a zvenčí. Námět knihy se tedy svým způsobem kryje s problémy při jejím psaní:

---

[55] Ludwig Wittgenstein: *Philosophical Investigations*, 3. vyd., přel. G. E. M. Anscombe, Blackwell 2001 [1953]. [Vyšlo česky: Ludwig Wittgenstein: *Filosofická zkoumání*, přel. Jiří Pechar, 2. vyd., in: *Základní filosofické texty*, XVI., Praha: Filosofia 2019.]

Jak pojem rodina chápat, jak vytyčit hranice rodiny, jak rodinu prezentovat a jak zkrátka rodinou být.

Jestliže tato rodina je subjektem i objektem mého zpodobnění, nabízí se otázka mého postavení v ní a potažmo v celém příběhu, a jsou zde i námitky, které moje vylíčení rodiny vzbuzuje.

V první řadě – píšu o rodině, kterou si dovedu představit pouze ze svého místa v ní. Jsem prvním dítětem svých rodičů, tak jako byla prvorozeným potomkem i moje matka; věkově se blížím bratrancům a sestřenicím z předchozí generace a jsem jen o čtyři roky mladší než matčina nejmladší sestra Dani. Tato generační rozpolcenost měla vliv na mé názory i na to, jak mě vidí ostatní. Od hmotného dědictví a společenských povinností jsem o jednu generaci dál než mí vrstevníci ze starší generace. Narodil jsem se a vyrůstal jsem v Kanadě a mí rodiče byli uprchlíci, zatímco většina lidí, kteří vystupují v této knize, byli vychováni v Evropě. Nedostatek financí v naší domácnosti kompenzovali rodiče tichým pohrdáním vůči těm, jejichž život byl orientován primárně na peníze a postrádal intelektuální nebo společensky prospěšnou činnost. Byli jsme chudými členy bohaté rodiny, rozpačitými příbuznými.

Při psaní o členech rodiny vyvstávají i nesnadné etické otázky. Tak zaprvé to znamená, že se nemůžete zavděčit všem a že zklamete očekávání, ne-li dokonce předpokládanou důvěru.[56] Poté, co jsem nechal kolovat první verzi předchozí kapitoly, můj bratr Bernie, který byl v přátelském kontaktu se Simonem Mawerem, namítl, že jsem k němu byl nespravedlivý. Copak to, že konfrontuji rozdílné reakce členů rodiny na Mawera, znamená, že se přikláním na něčí stranu?

Je jasné, že člověk nemůže psát o vlastní rodině, aniž by byl indiskrétní, jelikož jednou z věcí, která „rodinu" charakterizuje či definuje, je to, co si její členové nechávají pro sebe. To brzy pochopí i děti. Toto dilema nastoluje otázku etiky zpodobňování. Mají mrtví právo na

[56] Ledermanová přirovnává etické výzvy antropologů píšících o lidech, které dobře poznali, k problémům spisovatelů beletrie, jejichž postavy mají předlohu v osobách, které znají. Rena Lederman: Comparative „Research": A Modest Proposal Concerning the Object of Ethics of Regulation, *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review* 30, č. 2 (2007), s. 305–327.

soukromí, jak se mě ptala Dani? Je mlčení o něčem známkou taktnosti (pozitivem) nebo zatajováním skutečnosti (negativem)? Jak mám udržet rovnováhu mezi diskrétností a odhalením, nebo opačně vzato mezi vyzrazením či neskrýváním pravdy a vyzrazením důvěrností? Nemůžu se uchýlit k pseudonymům, jak se to dělá v etnografických studiích. Všichni členové rodiny nebudou sdílet mé rozhodnutí o tom, co mělo být zveřejněno nebo co mělo zůstat nevyřčeno.

Ať si však člověk o Mawerově právu na to, aby ve svém románu lhal, myslí cokoli, otázka pravdy je zde naléhavá. Byla stěžejní pro Grete a Fritze, i pro jejich syna, filozofa Ernsta. Ptali se: Co je pravda? Je pravda to, co je skryto? Projevuje se neskrytost jako krása, a naopak, je krása znakem pravdy? A vzato praktičtěji a v jiném měřítku – je upřímnost nadřazena pocitům osoby, s níž hovoříme? Pokud „méně je více", platí to i o mlčení – nebo má mít přímočará řeč přednost před taktním manévrováním? Je nakonec zcela určitě primární hodnotou pravda, a je její hledání klíčem k tomu, jak žít eticky, vážně a dobře?

Dům s širokými okny a otevřeným interiérem byl neprávem kritizován za to, že vydává své obyvatele napospas, že je odhaluje. Obyvatelé opravdu vydáni napospas *byli*: kritikům architektury, potom nacistické zvůli a pak obnovenému antisemitismu a lhostejnosti komunistického režimu. Nedávno byli – jak to někteří chápou – vydáni napospas neopodstatněnému vypodobnění ve *Skleněném pokoji*. Lidé nejsou průhlední jako skleněná okna, jsou však citliví na odhalování i na nesprávnou interpretaci. Jelikož tato kniha je dalším vydáním napospas, takovou expozicí, rád bych ji spíše než ke skleněnému pokoji přirovnal k temné komoře. Myslím na to, jak jemně Fritz Tugendhat exponoval fotografické negativy snímků rodiny, aby odhalily to, co je zároveň pravdivé i krásné.

Moje indiskrétnost se netýká jenom ostatních členů rodiny. Obávám se i toho, co odhaluji o sobě. Ptal jsem se sám sebe, jestli píšu proto, abych si vyřizoval účty, nebo abych se zbavil nejistoty. Ve své minulosti se vracím do období, kdy jsem byl malý a relativně nevědomý, do doby, kdy mi mí rodiče připadali plně dospělí a prarodiče velmi staří, i když tehdy byli o poznání mladší, než jsem dnes já. Tato rodina, jak jsem ji tehdy vnímal, je možná spíš fantastickou než opravdovou rodinou, je rodinou dětské obrazotvornosti, která nikdy nebyla zcela moje, a přece se stala mou součástí. Nejde tedy pouze o to znovu si připomenout

minulost – jako vůni zahrady v Evropě po dešti, která je úplně jiná než v Kanadě – ale též o to uvolnit její sevření a dospět.[57]

Ještě důležitější však je, že když píšete o rodině, zvláště o své rodině, nemůžete spravedlivě a rovnoměrně vylíčit názory každého člověka, nemůžete psát bez složité směsice různých motivací a nemůžete psát, aniž byste lidi odhalovali či dezinterpretovali nebo aniž byste prozrazovali přetrvávající rozmrzelost a konflikt. Mohli byste i zažehnout konflikt nový.

Naskýtá se též pro antropologii zcela zásadní otázka, zda akceptovat představy, které rodina o sobě má, nebo je podrobit analýze, posouzení a rekontextualizaci. Členové rodiny hovoří o pokrokových názorech majitelů továrny a o jejich osvíceném zacházení s dělníky. Nepochybně na tom relativně něco pravdy bude – v tom, jak to skutečně bylo, i v tom, že si to doopravdy myslí. Vyprávění však říkají málo o materiálních podmínkách dělníků, o pracovní době nebo o výši mzdy, a zcela mlčí o faktu, že bohatství rodiny muselo být založeno na vykořisťování dělníků (a možná i spotřebitelů). Urputné stávky, o nichž referují zprávy v novinách, se v rodinných historkách neobjevují.

Příbuzní, kteří očekávali tuto knihu o „té rodině", nutně zjistí, že vůbec není taková, jakou ji chtěli mít, a že moje perspektiva se liší od té jejich. Naše zkušenosti s rodinou jsou nevyhnutelně osobní a náš náhled na ni strukturální. Když říkám osobní, myslím tím to, jak naše raná zkušenost v kladném či záporném smyslu ovlivnila naši způsobilost k práci, uvažování, štěstí a lásce. Když říkám strukturální, míním fakt, že každý z nás má v rámci rodiny své odlišné místo – syn jedné osoby, sestra druhé osoby a tak dále – a navíc odlišnou představu o tom, kdo se do rodiny počítá. Tato relativita postavení je neodmyslitelně spjata s tím, co si představujeme pod pojmem příbuzenství nebo rodina.

Některé rodinné historky jsou sice všeobecně přijímané, avšak každý člověk má vlastní zkušenosti a vzpomínky. Vycházím ze znalostí a pohledů co největšího počtu rodinných příslušníků. Většinou jeden druhého doplňují. Občas mě někdo ujišťoval o faktu, který se objektivně ukázal být nepravdivý, například o tom, který ze sourozenců jako první vstoupil ve svazek manželský. Tyto drobné nepřesnosti názorně ukazují,

[57] Odlišný, ale přesvědčivý přístup k pohledu dítěte viz Han: *Seeing Like a Child*.

jak může být povědomí rodiny založeno na domněnkách vytvořených v dětství, které později znějí jako pravda. Na antropologa jsem byl poněkud naivní. Překvapilo mě, že lidé, které jsem v rodině pokládal za autority, měli znalosti pouze o jedné její větvi. O něčem tak zásadním pro můj svět, jako je spojení mého strýce Ernsta s Heideggerem, někteří jeho bratranci a sestřenice z druhého kolena vůbec nevěděli.

Zájem o minulost není vlastní jen mně samotnému, v mé generaci a věkové skupině v diaspoře je běžný. Mlčení panující mezi rodiči a dětmi často prolamují vnukové, což dokazují četná líčení holokaustu, popsaná vnoučaty obětí a přeživších. Přestože moje rodina má židovský původ a byla postižena brutalitou nacistů, tato kniha není primárně příběhem o holokaustu, ponížení obětí, ani o důstojnosti těch, kteří přežili. Na tyto emociální struny brnká jen tu a tam. Většina nejbližších matčiných příbuzných byla dost bohatá, aby mohla odejít, ačkoli někteří to stihli jen o vlásek. O těch, kterým se to nepodařilo, nikdo nemluvil.

Rodinní příslušníci se nezajímají o minulost ani tak kvůli tomu zlému, co se přihodilo, jako spíš kvůli pozitivnímu světu, o který přišli. Ztratili hlavně pocit, že patří do světa, ve kterém podle našich – možná mylných – představ žily starší generace. Přetrvává také dojem, že se tehdy žilo na vyšší úrovni, více naplno a s větším přesvědčením. Tehdy a tam měly věci opravdovou vážnost.

Tento pocit – je to nostalgie? – vyzařuje zčásti z ideálů, podle nichž žila sama moje babička. Ty se nemusely vyjadřovat explicitně. Dalo by se říci, že dosáhla svého ideálu do té míry, že se zřetelně projevoval v jejím vystupování a způsobu života. Jestliže zhmotněním těchto ideálů byla vila v Brně, po válce si s Fritzem ve Švýcarsku vystavěli druhý dům, který měl některé rysy stejné s tím původním (ale nešlo o otrocké napodobování a měl i některé půvabné detaily navíc). Zdálo se, že v něm žila zcela šťastně a spokojeně. Lidé tam jezdili jako na poutní místo. A členové rodiny byli často v úžasu nad vážností a přísností, již ztělesňovala a kterou očekávala od ostatních.

Tak to aspoň působilo na mne.

Jak bylo řečeno, každé zpodobnění rodiny ze strany jednoho z jejích členů je nevyhnutelně neúplné a zaujaté. Zobrazuje část, a ne celek, a nahlíží z jedné perspektivy spíše než z jiné. Kdo je do rodiny zahrnut,

také záleží na kontextu: pohled je rozšířený či zúžený v závislosti na tématu či důvodu zobrazování.

Antropologové mají s těmito záležitostmi zkušenosti a dokážou se s nimi vypořádat. Většinou však píší o rodinách jiných lidí, ne o vlastní rodině. A většinou také nepojímají předmět svého výzkumu jako „rodinu", ale jako „příbuzenstvo". Příbuzenstvo není skupina skutečných lidí, ale abstraktní koncept, ideál, souhrn představ o vztazích. V něčích rukou nabývá vysoce formální podoby, znázorněné různými diagramy. Takový přístup má nesporné koncepční výhody, je však zároveň chladný, suchý a neosobní, jiný než rodina, jak ji zakoušíme dnes. V současné době je rodina neuspořádanou, rozvolněnou, otevřenou, uklidňující, rozčilující, otravnou, dramatickou, konfrontační a milující entitou. Představa *příbuzenství* se idealizuje jakožto „rozptýlená trvalá solidarita" nebo „vzájemnost bytí".[58] Obraz *rodiny*, jak je možná i s nadsázkou ztvárňován v hlavních příbězích naší kultury od Abraháma a Izáka přes Jeníčka a Mařenku, Sofokla, Shakespeara a Freuda až po televizní seriály, je plný krve, touhy, žárlivosti, soupeření, zanedbávání, rozpolcenosti, záměny, zrady a násilí.

Na antropologických příbuzenských diagramech je vždy jedna ústřední osoba. Může to být předek, následovaný svými potomky. Nebo to může být někdo ze současné generace zobrazený jakožto abstraktní „ego" v diagramu, který detailně zachycuje všechny možné pojmy a vztahy v daném systému příbuzenstva ve vztahu k tomuto egu.

„Ego" je v těchto diagramech neutrální a může to být kdokoli. Nahradíme-li však příbuzenské pojmy reálnými lidmi, je samozřejmě všechno

---

[58] „Rozptýlená solidarita" viz David Schneider: *American Kinship: A Cultural Account*, University of Chicago Press 1980; „vzájemnost bytí" viz Marshall Sahlins: *What Kinship Is – and Is Not*, University of Chicago Press 2013. Uznání a rozpolcenost antropologů viz Meyer Fortes: *Kinship and the Social Order*, Routledge 2004 [1969]; a Michael Peletz: Ambivalence in Kinship since the Forties, in: *Relative Values*, ed. Sarah Franklin a Susan McKinnon, Duke University Press 2001, s. 555–602. Poslední přehledy antropologických názorů na příbuzenství lze najít v Janet Carsten: *After Kinship*, Cambridge University Press 2003; Susan McKinnon a Fenella Cannell (ed.): *Vital Relations: Modernity and the Persistent Life of Kinship*, SAR Press 2013; a Sandra Bamford (ed.): *The Cambridge Handbook of Kinship*, Cambridge University Press 2019. Příbuzenství a paměť viz mimo jiné Janet Carsten (ed.): *Ghosts of Memory: Essays on Remembrance and Relatedness*, Blackwell 2007; Joëlle Bahloul: *The Architecture of Memory: A Jewish-Muslim Household in Colonial Algeria*, 1937–1962, Cambridge University Press 1996.

jinak. Potom je ego konkrétní osoba; ve vztahu k naší vlastní rodině je to každý z nás. Rozložení a rozsah příbuzenských vztahů v diagramu, kde já jsem ego, bude fungovat jinak než v diagramu, kde je ego můj bratranec. Když se tedy rozhoduji psát příběh o tom, čemu příbuzní mé matky říkají „ta rodina", jde v první řadě o identitu ega, kolem nějž je tato rodina vymezována. Jestliže mě matčina sestřenice povzbuzuje, abych napsal o „té rodině", my dva spolu sdílíme představu i téma, ale ve skutečnosti se její představa a její realita rodiny překrývá s tou mojí, ale není s ní identická. K rodině neodmyslitelně patří, že pozice každé osoby v ní je jedinečná. Rodina je cosi, co poutá její členy k sobě a co spolu sdílejí, a přece je rodina také pro každého ze svých členů něčím jiným, něčím, co spolu plně nesdílejí a co je od sebe odtrhává.

Jestliže v antropologově abstraktním příbuzenském diagramu je osoba zastupující ego vybrána náhodně, při znázornění skutečné rodiny hodně záleží na tom, kdo to je. Identita ega je patrná v takových žánrech, jako je životopis nebo paměti, nikoli však v historii rodiny. Pozice ega jakožto autora, organizátora a vypravěče náleží mně, ale mohu ji též přidělit někomu jinému. V jistém ohledu je egem této knihy – osobou, kolem níž je rodina vymezována – matka mé matky, Grete. Je rovněž klíčovou osobností a hlavní postavou příběhu. Především díky ní dílo symbolické hodnoty, Miesův dům, vzniklo, zůstalo součástí našeho dědictví a i nadále nás spojuje jako „jednu" rodinu; díky ní „my" máme nějaký příběh, a to takový, že se o něj zajímají cizí lidé, nebo o nás dokonce vyprávějí. Ale kniha je o její rodině – včetně jejích rodičů, jejich sourozenců a předků, o jejích dvou manželích a jejich příbuzenstvu, o jejích sourozencích, bratrancích a sestřenicích, a o všech jejích dětech.

Zůstává-li střed kterékoli rodiny nahodilý, budou nahodilé i její hranice. To se zcela jasně ukázalo na rodinném srazu, kde se objevila celá jedna větev rodiny, kterou nikdo neočekával. Do této objemné větve, s níž mne pojil předek, jejž jsme měli společného před šesti generacemi (byl to praděd mého pradědečka), patřila i odnož, o jejíž existenci nikdo z nás neměl ani ponětí. Tato linie se během holokaustu ukrývala v Československu a po válce, když začal komunistický režim utahovat šrouby, přesídlila do Německa.

Tato příhoda je také ilustrací toho, že pokud se vracíme do minulosti v naději, že nalezneme zdroj – kotvu, která nám usnadní pochopit,

kdo jsme, tak čím jdeme dál, tím více lidí se vynořuje a tím víc se rodina zvětšuje a pozbývá tvar. Jak trefně podotýká sociolog Rogers Brubaker: „paradoxně čím více víme o našich předcích, tím méně jednoznačně [tím nejasněji] tito předkové určují naši identitu“.[59]

Čím více generací dokážeme v minulosti vypátrat, tím větší je potenciální množství jejich potomků v přítomnosti. Tento příklad ukazuje, že znalost genealogie je v praxi omezená: z nekonečného počtu lidí, kteří mohou být do rodiny zahrnuti, si lze zapamatovat jen některá jména a některé osoby. Hloubka, rozsah a rozvržení známého rodokmenu závisí na mnoha faktorech. Předně – do minulosti lze jít pouze tak daleko, kam až si lidé pamatují. Navíc jména a společenské identity členů rodiny v generacích mezi současným mluvčím a jmenovaným předkem bývají už často zapomenuty. Jestliže jsme všichni potomci Adama (viz kap. 3) nebo Lucy, je to opravdu hodně lidí.

Důležitým rysem rodokmenů je, že jsou segmentální, v každé generaci se větví, takže potomci jednoho sourozence se odlišují od potomků každého dalšího sourozence. V každé nové generaci se větve dále rozvětvují a u těch, kteří si jsou genealogicky blíže, je větší pravděpodobnost, že se budou vzájemně ovlivňovat a budou mít více společných zájmů. Díky segmentaci se však také za jistých okolností či u mimořádných příležitostí shromáždí široká skupina žijících lidí, kteří se spolu navzájem identifikují na základě toho, že svůj původ odvozují od společného předka, od něhož je dělí několik generací. A právě to se stalo na našem rodinném srazu.

Genealogie se také odvíjí od toho, jak konkrétní společnost chápe předávání spojitosti mezi lidmi v rodině, tedy kdo je pokládán za příbuzného. V určité společnosti mohou být vztahy dané výchovou důležitější než vztahy založené na biologických vazbách (na „krvi“ či „genech“). Manželství může být považováno za nezbytnou součást vztahů uvnitř příbuzenstva, nebo může být naopak volba partnera chápána jako z hlediska rodiny externí, individuální a nahodilá záležitost.

V mnoha společnostech je akcentována spojitost prostřednictvím mužů, jiné zase upřednostňují spojitost skrze ženy nebo považují obě linie za rovnocenné. Na našem rodinném setkání bylo zcela zřejmé, že

[59] Rogers Brubaker: *Trans: Gender and Race in an Age of Unsettled Identities*, Princeton University Press 2016, s. 143.

vztahy na základě mužské linie – jak naznačuje společné příjmení – měly větší váhu než ty pocházející z linie ženské. Lidé s patronymem Löw-Beer se spojili přes osm generací, zatímco genealogicky mnohem těsnější vazby prostřednictvím žen s jinými příjmeními byly zapomenuty. Nevíme, kdo jsou a kde žijí, a tudíž nejsou v žádném společensky významném smyslu členy naší rodiny. Někteří zahynuli během holokaustu.

Uplatňování těchto principů závisí na praktických úvahách ohledně bydliště, majetku, autority, občanství a podobně. Linie se přerušují, společní předkové jsou zapomenuti, hranice jsou překresleny. Do hry vstupuje i řada demografických faktorů – plodnost, úmrtnost, morbidita. Zůstává záhadou, proč tři matčini vlastní sourozenci zemřeli několik dní po narození, nebo proč ona přežila. V důsledku množství zabitých vojáků během první světové války zůstalo mnoho žen neprovdaných (i když v mé rodině to tak nebylo) a někdy, tak jako v rodině Sigmunda Freuda, žily v domácnosti své vdané sestry.[60] Při bližším zkoumání zjistíme, že žádný rodokmen není sestaven tak, aby přesně odpovídal ideálu. Najdeme v nich adopce, předčasná úmrtí a diskutabilní početí, sňatky, dědictví a následnictví.

Rodiny se často identifikují s ohledem na majetek, ať už se jedná o dům, podnik, pozemky, titul, cenné papíry či výsady. Někdy jsou rodinné jednotky definovány jako firmy, členové sdílejí určitá práva a povinnosti, a pro cizí osoby navenek fungují jako nediferencovaná právní jednotka. V tomto případě je členství regulováno pravidly, která jsou omezenější a přesněji stanovená než ta na základě původu, a bývají pod dohledem státu.

Gretin otec, Alfred Löw-Beer, byl příslušníkem takové korporátní rodiny kapitalistických průmyslníků. Rodinnou firmu založil Alfredův dědeček Moses a vybudoval ji ze skromných prostředků v polovině devatenáctého století. Firma se postupně rozrůstala, až počátkem dvacátého století vlastnila a provozovala několik továren. Rodina byla formována tímto majetkem. Členství ve firmě přecházelo výhradně z otců na syny, a tak Grete a její děti nebyly jejími členy. Když popisuji „tu rodinu“, pohlížím na ni z perspektivy osoby, která stála po tři

[60] Viz Davidoff: *Thicker than Water*.

generace mimo firmu. Rodina v tomto smyslu zahrnuje ty, kteří byli příslušníky firmy, nebo kdo s ní poté, co se rozpadla, zůstali spjati prostřednictvím dědictví nebo společného příjmení. Příjmení Löw-Beer. V němčině se první slabika vyslovuje jako ve francouzštině slovo vejce, a druhá jako v angličtině medvěd: *l'oeuf-bear*. Toto jméno (někdy psané bez přehlásky i bez pomlčky – Low Beer, Lowbeer, Lowber) zůstává nejnápadnějším patronymem, jménem, které především umožňuje této rodině, aby se považovala za jednu rodinu. Jeho vliv je patrný u těch Löw-Beerových dcer, které se po válce rozhodly si své příjmení ponechat nebo ho pomlčkou spojit s příjmením svých manželů. Někteří z jejich synů si je rovněž ponechali.

Z tohoto pohledu není tedy ústřední postavou Grete, ale mužský předek, zakladatel firmy Moses Löw-Beer. Ta další větev rodiny, která se objevila na srazu, se odvíjí od dvou jeho bratrů, kteří si založili vlastní firmu. Právě díky stejnému příjmení a společným třídním zájmům spojení dodnes přetrvalo. Přesto, že mám v oblasti antropologie průpravu, nějaký čas mi trvalo, než jsem v rámci své rodiny dokázal určité věci rozlišovat. Než jsem si začal plně uvědomovat rozdíl mezi tím, co je rodina, která je založena na původu, manželství a cítění, představovaná zejména ženami, a tím, co je rodina utvářená na základě majetku, děděného výhradně muži a prostřednictvím mužů. Odtud pak plyne rozdílnost mezi rodinou coby amorfní sítí lidí, propojenou „vzájemností bytí", a rodinou jakožto omezenou korporací spojenou vlastnictvím a dědictvím společného (nyní původně společného) majetku (výrobních prostředků).[61] Tyto principy se zároveň částečně překrývaly vzhledem k sňatkům několika bratrů s několika sestrami. Alfred byl jedním ze tří bratrů, kteří se oženili se třemi sestrami. Jejich děti si byly navzájem dvojitými bratranci a sestřenicemi a byly provázány jak v ženské, tak v mužské linii. Tato situace zároveň názorně ukazuje, že sňatková politika může být pro utváření rodiny stejně rozhodující jako jsou rodové principy.

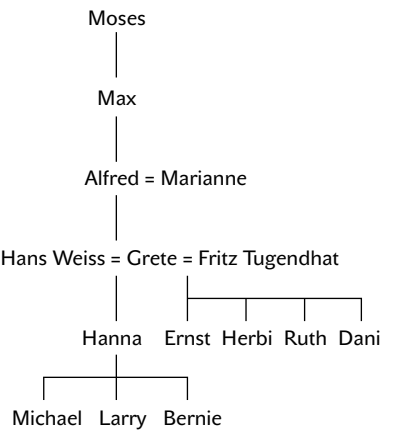
V příštích několika kapitolách rekonstruuji svět příbuzenství pro sukcesivní generace rodiny. Každá kapitola začíná od jiného období, jiné skupiny či jednotlivce.

[61] Rozdíl mezi tím, co nazval korporativními příbuzenskými skupinami, a osou přátelství, Fortes jasně vyjádřil ve své knize *Kinship and the Social Order*.

Z perspektivy firmy nejde při psaní o rodině ani tak o návrat v čase od živých členů rodiny k jejich rodičům a prarodičům, ale spíš o to začít od zakladatele, kterým byl Moses Löw-Beer. Rodina Löw-Beerů je od minulosti do současnosti představována v podstatě jako linie mužů, zatímco z mého pohledu, když se dívám ze současnosti do minulosti, nacházím pojítko skrze ženy – až k matce matky mé matky, Marianne, která zemřela, když mi bylo dvacet pět. Grete a Marianne stály v centru poválečné sítě rodiny v diaspoře. Obě ženy o mnoho let přežily své manžely, a obě byly silné, i když velice rozdílné osobnosti. Jestliže tedy firma byla utvářena prostřednictvím mužů, důsledkem jejího zániku bylo, že význam žen začal být mnohem viditelnější.

Grete byla posledním členem rodiny Löw-Beer v mojí rodové linii. Do této rodiny se narodila a dům dostala od otce jako věno či jako předsmrtné dědictví. S tímto darem však byla také z rodiny Löw-Beerů vyčleněna. Její děti včetně mé matky, a tudíž i mne, nebyly vlastníky domu, jejich ekonomické zájmy nezahrnovaly zájmy naše. Ve druhé části této knihy píšu o rodině jako o firmě od jejího počátku, kde stál Alfred a jeho dva bratři a jejich děti. Beru však také v úvahu jejich sestry a manželky, stejně jako chotě žen s rodným příjmením Löw-Beer. Ve třetí části se zaměřuji na Grete a jejího syna Ernsta, a ve čtvrté části se přesunuji k nedávnému setkání rodiny.

Příbuzenský diagram 1. Moses – Michael (neúplný)

Toto jádro doplňuje ještě mnoho dalších postav. Moje matka byla jediným žijícím potomkem vzešlým ze svazku Grety s jejím prvním manželem Hansem Weissem, a jako jediná z Gretiných pěti dětí není Tugendhatová.[62] Weissova rodina není součástí příběhu domu, který si moje babička nechala postavit pro sebe a svého druhého muže, Fritze Tugendhata. Uvědomme si však, že jak Löw-Beerové, tak Weissové i Tugendhatové byli německy mluvící Židé z Moravy, jejichž předkové pocházeli z městečka Boskovice, a všichni byli majitelé a provozovatelé textilních továren, ve kterých měli Löw-Beerovi svůj podíl. Všechny tři rodiny byly úzce propojeny společensky i finančně, a tyto vazby pokračovaly i po rozvodu Hanse a Grete v roce 1928. Jejich továrny patřily k největším a technicky nejvyspělejším v celé střední Evropě. Z těchto tří rodin byli nejbohatší a nejsebevědomější Löw-Beerové. Z každé z těchto rodin vzešli úspěšní podnikatelé a intelektuálové, z nichž někteří vynikli ve svém oboru.

Umělecké, vědecké či světácké úspěchy ani pouhá inteligence samozřejmě ještě nejsou měřítkem toho, že je někdo dobrý člověk, a nemusí to být nutným nebo dostatečným předpokladem pro štěstí. Rodinné hodnoty si vybíraly svou daň.

V posledních desetiletích antropologové pojímají studium příbuzenství spíš jako studium vztahů než descendenčních skupin. Vlivné dílo Marilyn Strathernové klade důraz na takzvaná „dividua“ a způsob, jakým jsou lidé utvářeni jakožto sdílení částí jeden druhého.[63] Z tohoto pohledu je „dividualita“ základní podmínkou a individualita je zvláštní a mimořádnou formou osobnosti. Strathernová a její následovníci zkoumají kulturní modely sdílených tělesných substancí; více sociologicky zaměření autoři, jako Pierre Bourdieu, zdůrazňují navíc sdílené třídně podmíněné návyky, dovednosti, zájmy a vkus.[64]

---

[62] Moje matka měla po otci čtyři nevlastní sourozence. Byli to Ernest, Marian, Peter a Robin Weissovi.

[63] Marilyn Strathern*: The Gender of the Gift: Problems with Women and Problems with Society in Melanesia*, University of California Press 1988. [Termín přeložen podle knihy Jaroslav Skupnik: *Antropologie příbuzenství*, Slon 2010, s. 76, v níž se teoretický koncept překládá jako descendenční skupiny. Pozn. red.]

[64] Pierre Bourdieu: *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard University Press 1987.

Posun antropologů k vztahovosti doplňuje rozvoj v oblasti psychoanalýzy. Rodina se skládá z lidí, kteří se navzájem identifikují a podvědomě se vnitřně spolu ztotožňují, a naopak se brání projekcím a přílišné identifikaci. Obzvláště děti se identifikují se svými rodiči, ale zároveň se od nich oddělují a nakonec je vytěsňují. V žité zkušenosti bývají vztahy mezi příbuznými často ambivalentní. Je v nich mnoho lásky, ale zároveň zklamání, roztrpčenosti, žárlivosti, a dokonce i nenávisti. Za pochopení těchto záležitostí samozřejmě vděčíme Sigmundu Freudovi, který sám pocházel z rodiny asimilovaných moravských Židů. Mezi oběma rodinami dokonce existovala vzdálená spojitost. Leah Bernaysová (1829–1924), manželka synovce Mosese Löw-Beera, poskytla jistou pomoc své neteři Martě Freudové, když se její rodina ocitla ve finanční tísni.[65]

Naše rodina možná sdílela s Freudem některé nevyslovené domněnky nebo v ní panovaly určité druhy vztahů, které mohly poskytnout empirický podklad pro jeho teorie, a někteří její členové navíc Freuda četli a byli ovlivněni jeho myšlenkami. Někteří popisovali jiné jako „neurotiky". Nicméně teprve dlouho po druhé světové válce několik žen z rodiny začalo praktikovat psychoanalýzu.[66]

V současné době se psychoanalýza už tolik nezaměřuje na ohraničené autonomní ego, ale spíš na to, jakými způsoby je „já" utvářeno ve vztazích s důležitými ostatními lidmi a skrze ně, a na internalizaci určitých způsobů vztahování se k druhým lidem. Každý člověk má sice své vlastní podvědomé i vědomé představy, ty jsou však vytvářeny jako reakce na představy a vztahové mody dospělých, s nimiž se setkali v dětství, a ve vztahu k nim. Avšak přestože psychoanalýza vytváří teorie o intersubjektivních či „dividuálních" vztazích, v praxi se zaměřuje na individuální pacienty. Biografie rodin může odhalit, jak jsou charakterové rysy, dispozice, neurózy či vztahové mody napodobovány či přenášeny z generace na generaci.

---

65 Isaac Löw-Beer (1811–1898), syn Jacoba. Isaac a Leah měli jen jedno dítě, které zemřelo v útlém věku. Leah je zmiňována ve Freudově biografii od Ernesta Jonese.

66 Můj otec psychoanalýzu neschvaloval, ale jeho sestra a její manžel psali knihy spolu s Annou Freudovou. Viz Joseph Goldstein, Albert Solnit, Sonja Goldstein a Anna Freud: *The Best Interests of the Child*, The Free Press 1996.

Charakteristickým rysem mé rodiny je sklon k idealizaci. Idealizovaní členové rodiny byli dominantními osobnostmi, které toho ve své generaci nejvíce dokázaly, a v příběhu se jim dostává výsadního postavení. Tento vzorec se z jednotlivců rozšířil na idealizaci rodiny jako celku, a svůj díl viny na tom nesu i já. Nicméně doufám, že má idealizace půjde ruku v ruce s pochopením toho, kým tito lidé a tato rodina ve skutečnosti byli. Nemíním je však kvůli tomu znevažovat či očerňovat.

Nezpodobňuji pouze určitou rodinu, ale píšu – zpodobňuji – jak tato rodina je a byla zpodobňována (prezentována), jak si ji jednotliví členové prezentují sami pro sebe, i jak byla zpodobnění této rodiny využita v jiných projektech lidmi zvenčí, a v neposlední řadě jak různé zainteresované strany zobrazovaly Vilu Tugendhat a její obyvatele od doby, kdy byla postavena.

Naznačil jsem, že rodina – jakákoli rodina – existuje jako taková ve ztvárněních a prezentacích sebe samé a skrze ně. To se uskutečňuje v podobě běžné komunikace, denního stravování, svátečních sešlostí, alb fotografií, dopisů a facebookových příspěvků, závětí a smluv, majetku, péče, lásky a konfliktu. Zde je úryvek z mých poznámek:

> *Den Díkůvzdání 2017.* Slavíme u nás v Torontu s bratry Larrym a Berniem a Bernieho ženou Lindou. Bernie a Linda se při té příležitosti účastní také vzpomínkové akce za jednu z Lindiných tet – ta patří do Bernieho rodiny, ale do mé ne. Bernie mi dává knížku Georgie Hunterové *We Were the Lucky Ones* [Měli jsme štěstí] a říká, že v ní najdu překvapení. Berniemu o té knize řekla Ellen Pollaková, sestřenice ze strany Löw-Beerů, kterou jsme teprve nedávno objevili (viz kap. 5). Obálka tvrdí, že se jedná o román, ale jde vlastně stejně tak o příběh rodiny Hunterových.[67] Tento rozpor se projevuje i ve zmíněném překvapení. Mezi postavami je i dvojice našich vzdálených příbuzných Löw-Beerů, jejichž románové skutky odpovídají jejich činům v reálném životě, jak je popsal náš bratranec z pátého kolene Daniel Low-Beer ve své historii rodiny, která však v době vydání knihy Hunterové ještě nebyla zveřejněna.[68]

[67] Georgia Hunter: *We Were the Lucky Ones*, Viking 2017.

[68] Daniel Low-Beer: *The Arks: The Löw-Beer Story behind Schindler's List and Villa Tugendhat*, Books & Pipes 2020. [Vyšlo česky: *Archy života: historie rodu Löw-Beer mezi*

> Bernie požádal Mawera, aby napsal upoutávku na jeho román, který je čistou fikcí, obsahuje však jistá jména, která by členům úzkého rodinného kruhu mohla být povědomá.[69]

Co jiného je rodina než zobrazení, které o sobě vytváří a její reakce na zobrazení, která o ní vytvářejí druzí? Jedná se tedy nevyhnutelně o rekurzivní projekt.

Schindlerovým seznamem a vilou Tugendhat, přel. Pavel Pšeja. Brno: Books & Pipes 2019.]

69 Bernie Lambek: *Uncivil Liberties: A Novel*, Rootstock Publishing 2018.

ČÁST II
RODINA A FIRMA

Jak je to zvláštní, stát opřený o proud času.
W. G. Sebald[70]

[70] W. G. Sebald: *Vertigo*. New Directions Publishing 2001.

KAPITOLA TŘETÍ

PŘED LÖW-BEEROVÝMI

Löw-Beerovi někdy hovořili, jako by vznik jejich podniku byl čistě záležitostí jejich jedinečné geniality. První Löw-Beerové byli sice mimořádně podnikaví, na Moravě však probíhala průmyslová revoluce dříve a intenzivněji než v jiných částech střední Evropy. V devatenáctém století byly příznivé podmínky pro průmysl a relativně příznivé pro Židy. Navzdory rodinné historii Löw-Beerové byli stěží prvními zakladateli textilních továren.

V tomto období docházelo nejen k prudké industrializaci a akumulaci bohatství, ale též k sekularizaci. Židé dříve přistupovali k životu holisticky – nebylo v něm možné oddělovat náboženské aktivity od aktivit politických a společenských. Spolu s tím, jak se Židé přesouvali do měst, se však tento postoj začínal rozpadat. Židé už nebyli pod dozorem svých rabínů či starších členů komunity. Společenské obzory se rozšiřovaly. Lidé začínali polevovat v praktikování rituálů a dodržování zákazů. Někteří konvertovali ke křesťanství a jiní, jako Löw-Beerové, si svou židovskou identitu sice ponechali, ale opustili náboženskou praxi.

Příběh Löw-Beerů je rozkročen mezi třemi místy. Prvním je moravské městečko Boskovice (německy Boskowitz). Na počátku příběhu žijí všichni Löw-Beerové v Boskovicích, ale před první světovou válkou už tam žádný z dnes známých rodinných příslušníků nebydlí. Druhým místem je Brno, hlavní město Moravy a průmyslové centrum, v devatenáctém století známé jako „Manchester Habsburské monarchie“.[71] Brno leží 42 kilometrů na jih od Boskovic. A třetím místem je Vídeň, hlavní město Habsburské říše a sídlo politické moci, kde se jakmile to

[71] Herman Freudenberger: *The Industrialization of a Central European City: Brno and the Fine Woollen Industry in the 18th Century*, Edington Wiltshire, Pasold Research Fund 1977, s. 25.

bylo možné, usadilo mnoho nejbohatších a nejpokrokovějších Židů. Vídeň je 134 kilometrů jižně od Brna.

Dnešní Česká republika (Česko) se skládá z Čech a Moravy. Její větší část, Čechy, mají své centrum v nádherném městě Praze. Morava se rozkládá na východ od ní. Dnes jsou oba česky mluvící regiony vysoce integrované, ale v minulosti tomu tak nebylo. Pro náš příběh jsou stejně, ne-li více důležité vztahy Moravy na severu se Slezskem, na jihu s Rakouskem a na východě a jihovýchodě se Slovenskem a Uherskem. Vazby mezi těmito různými místy se pochopitelně v průběhu času proměňovaly. Od středověku se zde střídaly vrstvy feudálních panovníků, podřízených nakonec jedné říši ovládané z Vídně. V devatenáctém století v Čechách a na Moravě mluvila většina lidí česky, zejména na venkově, ale ve městech byl velký podíl německy mluvícího obyvatelstva. V roce 1900 udávalo 77 procent Židů na Moravě jako svůj mateřský jazyk němčinu.[72] Morava byla tehdy orientovaná více na Vídeň než na Prahu. Rakousko nebylo jenom sídlem vlády, představovalo také hlavní odbytiště pro moravské výrobky. Z Brna je do Vídně o hodně (70 kilometrů) blíž než do Prahy. Pro německy mluvící populaci, k níž Löw-Beerovi patřili, byla Vídeň též střediskem kultury – svou hudbou, uměním, divadlem, univerzitou a kvalitnějšími lékařskými zařízeními.

Posunující se politické hranice a názvy mohou být matoucí. Morava je součástí území, které někdy bývá nazýváno historickými českými zeměmi; za feudalismu spadala Morava pod českou korunu, a její vládce, markrabě, býval často mladším bratrem či synem pražského monarchy. Od roku 1526 se Morava ocitla pod vládou Habsburků v takzvané Rakouské říši, známé od roku 1867 jako Rakousko-uherská říše nebo též Rakousko-Uhersko.[73] Když se na konci první světové války říše rozpadla a byla rozdělena na národní státy, Morava se stala

---

[72] *Virtual Jewish World: Moravia, Czech Republic*, Jewish Virtual Library (online) https://www.jewishvirtuallibrary.org/Moravia. Jako zdroj materiálu pro tuto webovou stránku je uveden Meir Lamed – Yeshayahu Jelinek, *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed., The Gale Group 2008.

[73] Sousední Slezsko mělo komplikovanější historii. Většinu území získali Prusové od Rakouska v roce 1742, část připadla Polsku po první světové válce a část zůstala německá až do konce druhé světové války, kdy byla většina území připojena k Polsku. Malou část, známou jako České Slezsko, však Prusové nikdy nezískali, zůstala úzce spojena s Moravou a dnes se nachází v České republice.

centrálním regionem národního státu Československo a sousedila na západě s Čechami a na východě se Slovenskem. O dvacet let později bylo Československo okupováno Němci a pak bylo od roku 1948 do roku 1989 součástí sovětského bloku. V roce 1992 Češi a Slováci rozdělili zemi na dva samostatné státy. K tomuto rozhodnutí došlo pokojnou cestou v Gretině domě v Brně.

První zmínky o Židech v Brně pocházejí z jedenáctého století. Za středověku s nimi bylo zacházeno většinou celkem dobře. Listina ze třináctého století zakazovala vynucenou konverzi, chránila jejich život i majetek a rušila restrikce týkající se oděvu a zaměstnání.[74] Ve čtrnáctém století už měli samosprávu; v roce 1345 bylo Brnu výslovně uděleno právo přijímat Židy. V té době mělo město pravděpodobně kolem jednoho tisíce židovských obyvatel. V roce 1454 se však situace prudce změnila. Židé byli vykázáni ze šesti takzvaných královských měst včetně Brna a tento stav trval až do roku 1848. Usadili se v menších městech pod ochranou místních šlechticů, z nichž někteří věřili v náboženskou toleranci. Mnoho Židů vyhnaných z Brna přesídlilo do Boskovic.[75]

Židé na Moravě to stále měli lepší než ti ve většině dalších částí střední a východní Evropy. Bydleli spíše ve městech než na vesnicích a měli „dovoleno budovat pevné samosprávné osady… kde žili v relativním pohodlí".[76] Židé byli svobodní, nikoli nevolníci, ale museli každý rok platit daň a žili v ohraničených čtvrtích, tedy v ghettech. Byli však celkem mobilní a většina z nich se patrně věnovala obchodu. Židé směli vstoupit do Brna během dne a účastnit se trhů a mohli přespávat na předměstích. Navíc měli dovoleno zabývat se drobnou výrobou, pokud vyráběli pro spotřebu vlastních obyvatel a přímo nekonkurovali městským křesťanským cechům.

---

[74] *Virtual Jewish World: Moravia, Czech Republic*. Viz též Jewish Families from Brno (Brünn), Moravia, Czech Republic, *Geni* (online) https:// www.geni.com/projects/Jewish-Families-from-Brno-Br%25C3 %25BCnn-Moravia-Czech-Republic/13167.

[75] Michael L. Miller: Boskovice, *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* 2010, (online) https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Boskovice.

[76] William McCagg: *A History of Habsburg Jews*, 1670–1918, Indiana University Press 1989, s. 14.

Ačkoli život v osmnáctém století byl nepochybně občas tvrdý, Židé požívali jistých výhod. Z velké části žili v samosprávných celcích podléhajících vrchnímu moravskému rabínovi, který rozhodoval v soudních záležitostech, a oblastní radě a místním „deputacím" bohatých židovských občanů, které dohlížely na výběr daní. Díky této dani měli šlechtici, na jejichž půdě stály židovské osady, zájem na jejich blahobytu a ochraně. Na rozdíl od rolníků se mohli Židé během války či hladomoru stěhovat z jednoho okresu do druhého.[77] V roce 1726 stanovil císař Karel VI. maximální počet židovských obyvatel na 20 až 25 tisíc a ženit se mohli pouze prvorození synové. Někteří lidé ve věku, kdy se uzavíralo manželství, se proto přemístili do Uherska, ve kterém po válce s Tureckem a před přílivem haličských Židů sídlila poměrně nepočetná židovská populace. A jelikož do Uherska tehdy patřilo i Slovensko, nemuseli se stěhovat daleko. Když bylo omezení populace zrušeno, stoupl počet židovského obyvatelstva na Moravě ze zhruba 30 tisíc v roce 1830 na 45 tisíc v roce 1890. Potom se během druhé světové války postupně snižoval – někteří Židé emigrovali a většina byla odsunuta a zavražděna.

Když se v roce 1740 ujala vlády císařovna Marie Terezie, prudce zvýšila Židům daně, ale svou další politikou je nepřímo favorizovala, protože se snažila podkopat feudální systém v západních teritoriích. Královští úředníci podporovali obchodní a finanční aktivity.[78] Nejbohatší poskytovatelé půjček z řad Židů získali jistý vliv u dvora a mnozí přijali křesťanský způsob oblékání a chování a osvojili si německý jazyk. Lidé v takových městech, jako byly Boskovice, začali napodobovat bohatší a nejvíce asimilované Židy. Marie Terezie školní vzdělávání v němčině podporovala.

Josef II., nástupce Marie Terezie, který vládl v letech 1780–1790, zrušil nevolnictví, ukončil vybírání daní od Židů, poskytl Židům právo na vzdělání a výkon povolání a umožnil jim zakládat továrny.[79] Nařídil dokonce, aby polovina daní byla odevzdávána do fondů, z nichž se platil vrchní rabín a úředníci; od roku 1831 byl tento fond využíván

[77] Ibid., s. 15.
[78] Ibid., s. 19–20.
[79] Freudenberger: *Industrialization*, s. 29.

na podporu chudých.[80] Josef II. také postupně oslabil separatismus židovského způsobu života – zakázal používat hebrejštinu v oficiálních dokumentech, podporoval moderní styl oblékání a zrušil židovské občanské právo. S rozšiřováním koedukačního vzdělávání v Německu byla jidiš nahrazena němčinou.[81] V důsledku toho: „němčina byla pro středoevropské Židy *lingua franca*, sami ji považovali za nadnárodní jazyk kultury, osvícenství a obchodu, nikoliv za jazyk ‚národní'".[82] Přestože císař zachoval omezení pobytu, podle historika Williama McCagga „jeho iniciativy dozajista představovaly první velký všeobecný útok křesťanského panovníka v moderních evropských dějinách proti středověkým restrikcím, které zatěžovaly životy Židů".[83]

Označení „zatěžující restrikce" je samozřejmě modernistické, a ne všichni Židé to tak chápali. Po celou dobu trvání se v různých dobách a různými způsoby postupně rozvíjela polarizace mezi takzvaným ortodoxním a reformním judaismem. Zatímco ortodoxní judaismus usiloval o zachování samostatnosti v otázce školství, oblečení, rodiny, zákona a dodržování rituálů, sekularizace s sebou přinesla myšlenku, že Židé nejsou obyvatelstvem s vnitřní samosprávou a zvláštním způsobem života, ale občany různorodé říše, kteří náhodou praktikují určité náboženství. Jedním z důsledků zvýšené mobility bylo, že Židé už nepodléhali konzervativním rabínům a mohli vyznávat, co se jim zlíbilo. Pokud jim v tom nebránil antisemitismus, mohli se jako jednotlivci asimilovat v širší společnosti. Pro Židy bylo ostatně před první světovou válkou pravděpodobně snazší představit si, že jsou součástí pluralitní společnosti říše, než začlenit se do národních států propagujících vnitřní etnickou homogenitu, které vznikly poté.

Omezení pobytu bylo zrušeno v letech 1848–1849, ale bohatí je už předtím nějaký čas ignorovali. V roce 1820 žilo ve Vídni 130 legálně tolerovaných židovských rodin; v roce 1826 Židé otevřeli „moderní chrám". V roce 1848 už ve Vídni bydlelo 4500 až 10 000 Židů.[84] McCagg

---

80 *Virtual Jewish World: Moravia, Czech Republic*.

81 Freudenberger: *Industrialization*, s. 71.

82 Michael Miller: *Rabbis and Revolution: The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*, Stanford University Press 2010, s. 333. [Vyšlo česky: Michael L. Miller: *Moravští Židé v době emancipace*, přel. Klára Míčková, Nakladatelství Lidové noviny 2015, s. 308.]

83 McCagg: *History of Habsburg Jews*, s. 29.

84 Ibid., s. 86.

dokonce říká, že „k zrovnoprávnění Židů ve Vídni v roce 1848 došlo díky tomu, že čelní představitelé židovské komunity se přizpůsobili svému okolí“.[85] V roce 1867 byla Židům v ústavě přiznána veškerá práva.

Od roku 1848 začali chudší Židé přicházet do měst. V roce 1869 už tvořili něco přes 10 procent z čtyřsettisícové vídeňské populace. Z toho přibližně 20,6 procenta pocházela z Moravy a Slezska. Jak píše McCagg, „v žádné jiné části habsburského židovstva nebyl v dekádách po roce 1848 tak výrazný příliv ze starých maloměstských ghett do moderních měst“.[86] Toto období bylo ve Vídni strhující epochou, kdy se stavěla honosná Ringstrasse, kde obydlí nejbohatších Židů vyrůstala vedle aristokratických sídel. V Brně byl v roce 1852 otevřen židovský hřbitov a v roce 1855 synagoga, první městská budova s elektrickým osvětlením. V roce 1900 už zde žilo 8000 židovských usedlíků.[87]

McCagg dodává, že v druhé polovině devatenáctého století už můžeme pozorovat zburžoaznění i menších obcí.[88] Zároveň však tyto lokality začínaly chudnout, protože židovští daňoví poplatníci, kteří dříve financovali synagogy, školy, rituální lázně, nemocnice, pohřební ústavy a hřbitovy, se odstěhovali. Navíc v městech jako je Brno nemuseli nutně platit židovské obecní daně, čímž potvrzovali svůj odklon od tradice a svou občanskou nezávislost.

V roce 1880 už ve Vídni žilo 72 tisíc Židů. Ti bohatí, kteří tvořili nějakých 6 procent z nich: „stavěli na odiv svůj přepych a kosmopolitní kulturu a kladli velký důraz na moderní vzdělání. Mluvili německy a na ty, kteří používali jidiš, pohlíželi s despektem. Rituály judaismu se nenechávali příliš svazovat a byli otevřeni moderním myšlenkám.“[89] Podle McCagga „přistoupili na pseudoaristokratické společenské hodnoty, estetický eskapismus a výnosné spekulace a přijali je jako svůj životní styl“.[90] Bohatí hráli na burze a přesvědčovali k tomu i střední

---

85 Ibid., s. 96.

86 Ibid., s. 147.

87 Ibid., s. 176–177. Prvními studenty, zapsanými příjmením na seznamu Deutschen Staats--Ober-Gymnasiums v Brně jsou Nathan Löw-Beer a Emil Tugendhat. *Geschichte des Deutschen Staats-Ober-Gymnasiums in Brünn*, R. M. Rohrer 1878.

88 McCagg: *History of Habsburg Jews*, s. 122.

89 Ibid., s. 145–146.

90 Ibid., s. 156.

třídu. Když v roce 1873 došlo ke krachu na vídeňské burze a mnoho lidí přišlo o úspory, zvedla se znovu vlna antisemitismu. Od roku 1897 do roku 1910 měla Vídeň antisemitského starostu Karla Luegera. Jeho zvolení však židovskou imigraci ani podnikání nezastavilo. V roce 1900 žilo ve Vídni téměř 147 tisíc Židů a během deseti let židovská populace vzrostla na 187 tisíc. Než vypukla první světová válka, patřili mnozí z nich ke střední třídě a „spokojeně si užívali společenského a kulturního života… jak to bylo zvykem mezi Vídeňany“.[91]

Ačkoli jsem se kdysi domníval, že Moses nebo jiný člen nejbližší rodiny odešel do Manchesteru, aby se tam naučil vyrábět textil, zdá se, že to nebylo nutné a ani k tomu nedošlo. Ve skutečnosti existovala na Moravě dlouhá tradice výroby vlny a byly zde příznivé podmínky pro rozvoj textilního průmyslu, do nějž se nakonec mohli zapojit i Židé. Několik židovských rodin z Boskovic vybudovalo textilní továrny, další vznikly v Brně.

Habsburská říše od poloviny devatenáctého století podporovala industrializaci a oslabovala moc křesťanských cechů, které ovládaly výrobu a Židé do nich neměli přístup. Hospodářský historik Herman Freudenberger ve své znamenité studii o původu průmyslové výroby na Moravě, a zejména o brněnské manufaktuře na jemné sukno založené v roce 1764, ukazuje, že k rozvoji docházelo za přímé a vydatné podpory Habsburské monarchie. Merkantilistický postoj se snažil efektivněji využívat zemědělské výrobky, vytvářet skupinu pracujících, kteří mohou odvádět daně, a omezovat dovoz jemného vlněného sukna. Cílem bylo též nahradit Slezsko, které předtím, než o něj Rakousko v roce 1740 přišlo, bylo hlavním výrobcem textilu pro říši.[92]

Freudenberger objasňuje proces, během nějž se řemeslná výroba transformovala ve výrobu průmyslovou. Aby bylo možné překonat omezení cechů, byla ustanovena právní definice „továrny“ (*Fabrik*). Továrny byly: „větší výrobní podniky, zvláště podporované vládou a chráněné před zásahy ze strany městských úřadů a cechů. Tyto továrny nepodléhaly žádným omezením ohledně objemu výroby, zaměstnávání dělníků či způsobu výroby.“ Freudenberger dodává: „přestože

[91] Ibid., s. 200.

[92] Freudenberger: *Industrialization*, s. 186.

byly pod ochranou vlády, netěšily se mezi obyvatelstvem dobré pověsti. Během celého století se na ně lidé dívali jako na zařízení podobná věznicím či káznicím."[93]

Brno mělo ze sociálního i geografického pohledu dobrou pozici, aby z této intervence těžilo. Ukázalo se, že původní továrna „byla hlavním kmenem, z nějž vyrostl textilní průmysl" a sloužila jako učiliště pro rozšiřování nové technologie.[94] V roce 1788 bylo ve městě více než 100 tkalcovských stavů a v roce 1802 bylo v továrnách na vlněné sukno, v nichž pracovalo 10 tisíc dělníků, již 600 stavů.[95] Do Brna se přistěhovali němečtí podnikatelé a také britský továrník, který postavil strojírenskou dílnu. V prvních dekádách devatenáctého století už se spřádací a střihací stroje vyráběly přímo v místě.[96] Jakmile bylo v roce 1793 spřádací kolo na ruční pohon nahrazeno kolem mechanickým, byl zajištěn plynulý přísun příze. Od roku 1839 Brno také profitovalo z železničního spojení s Vídní díky parní železnici financované akciovou společností, jejímž hlavním investorem byl Salomon Rothschild. Tato „severní linka" vedla z Vratislavi a slezských dolů a hutí přes Brno do Vídně. V roce 1841 už bylo Brno „s ohledem na hodnotu největším výrobcem vlněných textilií v Rakouské říši".[97]

Cechy byly nakonec v roce 1859 zrušeny. Jedním z důsledků bylo, že zchudla třída řemeslníků, a mnozí z jejích příslušníků začali s kusovou výrobou pro továrny. Spousta pracovních sil byla přesunuta na horší pozice a chudí lidé byli v továrnách vykořisťováni. Pracovní podmínky byly tak špatné, že v roce 1843 vedly v Brně k veliké stávce.[98] McCagg dodává, že po roce 1620 byla z českých zemí vyhnána protestantská šlechta. V důsledku toho zde byl výrazně nižší podíl aristokracie vůči běžnému obyvatelstvu než kdekoli jinde v říši a zároveň docházelo k většímu omezování nevolnictví. To vedlo k tomu, že bylo k dispozici více pracovních sil.[99] Zrušení cechů navíc umožnilo, aby se do výroby mohli zapojit také Židé a zvýšit její intenzitu.

---

93 Ibid., 13.
94 Ibid., s. 1, 110.
95 Ibid., s. 151, 172.
96 Ibid., s. 181.
97 Ibid., s. 3
98 McCagg: *History of Habsburg Jews*, s. 77.
99 Ibid., s. 72.

Od roku 1860 probíhala přeměna Brna v plánované moderní město devatenáctého století se svou vlastní Ringstrasse, kterou podporovala židovská populace svým kapitálem. Město lákalo projektanty, architekty a umělce. První „vilová kolonie" v Brně byla vybudována na svazích nad Augarten (park Lužánky), ve čtvrti, kde se nakonec usadili Löw-Beerové.

Až do poloviny devatenáctého století většina předků mé rodiny bydlela v Boskovicích, městečku obklopeném zvlněnou kopcovitou krajinou s bujnou vegetací. Bylo založeno v jedenáctém století a dosud si uchovalo hmotné důkazy o své historii, včetně zříceniny hradu ze třináctého století, radniční věže s gotickým portálem z konce patnáctého století, zámku z roku 1820 a velké židovské čtvrti a hřbitova. Boskovice jsou považovány za jednu z nejstarších židovských obcí na Moravě. Přítomnost Židů dokládá náhrobek s hebrejským nápisem datovaným rokem 1069 a soudní listina z roku 1243.[100]

Webové stránky brněnské turistické kanceláře vysvětlují, že ghetto v Boskovicích se rozkládalo na více než 12 akrech půdy a bylo v něm třináct ulic a 138 domů. Dnes je tato část města turistickou destinací, v níž je „od roku 1999 v rámci naučné stezky vinoucí se židovskou čtvrtí představováno 27 nejatraktivnějších pamětihodností". Každoročně se zde koná umělecký festival s cílem získat prostředky na zachování a obnovu čtvrti.[101] Ghetto je zkrátka a dobře zdrojem příjmů z cestovního ruchu, ze synagogy se stalo muzeum a připomínka smrti, zmizení a rozehnání původních Židů dnes probouzí město k životu.

Domy v židovské „čtvrti" (přívětivější výraz než „ghetto") jsou vystavěny v barokním a klasicistním stylu a nejsou ani zdaleka skromnými obydlími. Podle téže webové stránky „barokní synagogu… postavil v roce 1639 italský stavitel Sylvester Fiota ze Chiavenny. V roce 1698 byla synagoga rozšířena o postranní loď… klenby a vnitřní stěny… byly vyzdobeny freskovou výmalbou s ornamenty a rostlinnými motivy a liturgickými texty v hebrejštině… Další dvě synagogy, synagoga

[100] Miller: *Boskovice*; viz též *Město Boskovice; Boskovice*, https://web.archive.org/web/20060206212934/http://www.concentus-moraviae.cz/en/Mesta/Boskovice.htm.

[101] Boskovice: Festival for the Jewish Quarter, https://www.boskovice-festival.cz/cs. Původní brněnské turistické stránky, ze kterých jsem citace převzal, se mi nepodařilo znovu najít.

minor z 18. století a Löw-Beerova synagoga z roku 1884 byly po druhé světové válce zbořeny." Interiér zbývající synagogy je opravdu překrásný. Židovský hřbitov, jeden z největších v České republice, čítá 2400 náhrobků.

V roce 1727 bydlelo v Boskovicích 1531 Židů, v této době se tísnili v jedné čtvrti v 326 rodinách. Populace se rozrůstala a svého vrcholu, 2018 obyvatel, dosáhla v roce 1857, kdy tvořila přibližně jednu třetinu městského obyvatelstva. V roce 1848 byla židovská obec vybrána jako jedna ze dvou lokalit v celých českých zemích, aby založila svou samostatnou správní jednotku s vlastním starostou, policií a hasičským sborem.[102] Starosta byl oficiálně zástupcem hraběte Mensdorff-Pouillyho, jehož rodina, původem z Lotrinska, si zachovala postavení feudální vrchnosti, ale v roce 1850 byl samotný hrabě zvolen starostou.[103]

V průběhu sedmnáctého a osmnáctého století se většina Židů věnovala drobnému obchodu a řemeslům. První židovská textilní firma byla založena v Boskovicích na počátku devatenáctého století, ale dostala se do sporu s křesťanským přadláckým cechem a v roce 1812 byla zavřena. Později v tomto století se mnoho židovských rodin pustilo do výroby textilu a konfekčních oděvů.[104] Židé se začali stěhovat jinam, takže v roce 1900 jejich populace klesla na 850 a v roce 1930 na 395. V roce 1939 byli Židé opět donuceni uchýlit se do ghetta, odkud byli v roce 1942 transportováni do Terezína a potom do Osvětimi. Asi 473 Židů z Boskovic a blízkého okolí zahynulo během holokaustu.[105]

---

[102] Viz Hermann Ungar: *Twisted Spoon Press*, https://www.twisted spoon.com/ungar.html. V Praze a v Haliči byla naopak obecní samospráva následně zrušena. Viz *Virtual Jewish World: Moravia, Czech Republic*.

[103] Miller: *Boskovice*. Jeden z potomků hraběte se dostal do povědomí v roce 2011, kdy ve Spojeném království vyhrál soudní spor kvůli neoprávněnému uvěznění v souvislosti s úplatkářstvím při obchodu se zbraněmi. Deník *The Telegraph* ho popisuje jako rakouského hraběte, multimilionáře se zámkem v Perthshire a domem na Sloane Square, který si stěžoval, že během šesti dnů věznění nedostal slušné spodní prádlo. Viz Tom Whitehead: Austrian Count Who Complained over Prison Underpants Wins Damages, Says Lawyer, *The Telegraph*, 27 May 2011, http://www.telegraph.co.uk /news/uknews/law-and-order /8542570/Austrian-count-who-complained-over-prison-underpants-wins-damages-says -lawyer.html.

[104] Miller: *Boskovice*.

[105] Ibid.

Od pozdějších Löw-Beerů byste se to sice nedozvěděli, ale Boskovice „v osmnáctém a devatenáctém století byly důležitým střediskem židovské vzdělanosti".[106] Náboženský život byl intenzivní a bouřlivý. Město se účastnilo obrozeneckých hnutí, která v této době zachvátila judaismus. V roce 1782 byl rabínem obce zvolen Nathan Adler, známý znalec kabaly z Frankfurtu, ale svou „přehnanou a mystickou zbožností" si nadělal nepřátele, takže se o tři roky později vrátil zpět do Frankfurtu.[107] Protesty nepochybně pocházely od Samuela ha-Levi Kolina (1720 nebo 1724–1806), který vedl v Boskovicích ješivu.[108] Se Samuelem se zanedlouho ještě setkáme. Pozdější rabín, Abraham Placzek, sloužil též jako vrchní moravský rabín (1851–84) a dočasně přesunul sídlo vrchního rabinátu do Boskovic. Jeho syn Baruch se oženil s Karolinou Löw-Beerovou a stal se též brněnským a moravským rabínem. Ve stejné generaci jako můj pradědeček tedy žila osoba s rodným jménem Löw-Beer, pevně zakotvená v judaismu, byla to však starší sestřenice z druhého kolene. Baruch je popisován jako renesanční člověk, který se zajímal o přírodní vědy, přátelil se s Mendelem a psal si s Darwinem. Jeho syn začínal v jedné z Löw-Beerových továren a sám se stal bohatým textilním průmyslníkem.[109]

Pátrání po „prvním" Löw-Beerovi

První Löw-Beerovy podniky, které vznikly v Boskovicích, byly nejprve firma Aron-Jakob a potom firma Moses. Všichni tři tito muži byli bratři. Kdo však byli jejich předkové? Brněnští historikové, kteří se zabývají

[106] Miller: *Boskovice* a obecněji, *Rabbis and Revolution*.

[107] Adler je dnes v povědomí jako učitel Mosese Sofera, který ho krátce následoval do Boskovic a později založil velmi aktivní a silně protireformační ješivu v Prešpurku (Bratislavě), kde se později vzdělávalo mnoho maďarských rabínů.

[108] V Boskovicích se také narodil Hirsch Bär Fassel (1802–1883), který se stal vlivným rabínem a filozofem, přispěvatelem rakouských židovských novin a autorem mnoha knih. Fasselův umírněný reformismus ho přivedl do konfliktu s tehdejšími vrchními moravskými rabíny. Prosazoval německojazyčná kázání, synagogální sbory, svatby v interiéru a modernizovaný rituál obřízky. Michael L. Miller: Fassel, Hirsch Bär, *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* 2010, https://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Fassel_Hirsch_Bar.

[109] Aleš Gottvald a Mikhail Shifman: *Georg Placzek: A Nuclear Physicist's Odyssey*, World Scientific Publishing 2018.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázku z knihy ***fffffftest*.**
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.